

Käesolev trükis on valminud RMK puhkemajanduse osakonna
pärandkultuuri projekti raames.

www.rmk.ee





Pärandkultuuri objektid

Kaardile on kantud valik huvitavamaid ja omapärasemaid pärandkultuuri objekte Oandu ümbruses.

- | | |
|-----------------------------|--|
| ▲ Oandu looduskeskus | 43. Vanakabeli nõmm |
| 1. Verstakivi 3W | 44. Vaigutuslank |
| 2. --- Kiviaed | 45. Mägimäni kultuur |
| 3. Vaigutuslank | 46. Kolmeristi piirikivi |
| 4. Vana taimeaed | 47. Verstakivi 7W |
| 5. Magasimaa kartulikoopad | 48. Mägimäni kultuur |
| 6. Verstakivi 2W | 49. Kõrve metsavahikoht |
| 7. Tepelvälja tee | 50. Valge mäni kultuur |
| 8. Verstakivi 4W | 51. Verstakivi 6W |
| 9. Viinaallikas | 52. Verstakivi 5W |
| 10. Verstakivi 3W | 53. Kõrve tee |
| 11. Verstakivi 4W | 54. Tuki kõrts |
| 12. Verstakivi 4W | 55. Pritsikuur |
| 13. Tõrvaaugu mägi | 56. Altja Kõrve talukoht |
| 14. Verstakivi 5W | 57. Varet nõmme |
| 15. Metsanduslik katseala | 58. Altja kiigeplats |
| 16. Mägimäni kultuur | 59. Merinõmme seltsimaja ase
ja jääkelder |
| 17. Verstakivi 6W | 60. Toomarahva ristikivi |
| 18. Laevapõhja allikas | 61. Titekivi |
| 19. Metsanduslik katseala | 62. Kaitsekraavid |
| 20. Metsanduslik katseala | 63. Kalmunõmme mägi |
| 21. Mägimäni kultuur | 64. Mustoja tellisevabriku
kuivatushoonete asemel |
| 22. Metsanduslik katseala | 65. Mustoja tellisevabriku ase |
| 23. Verstakivi 6W | 66. Verstakivi 2W |
| 24. Sae vesiveski | 67. Kiviküla tee |
| 25. Tõrvaahi | 68. Kügemägi |
| 26. Koltsi raketibaas | 69. Lubjaahju rüngas |
| 27. Seedermäni kultuur | 70. Kirjadega kivi Sagadi
mõisa pargis |
| 28. Lobi kordon | 71. Paistemägi |
| 29. Verstakivi 15W | 72. Kone metsavendade
punker |
| 30. Verstakivi 14W | 73. Teivasmetsa
metsavendade punker |
| 31. Verstakivi 12W | |
| 32. Paadiehituskoht „Varv” | |
| 33. Kaitsekraavid | |
| 34. Saksa sõjaväe patareid | |
| 35. Kiigeplats | |
| 36. Kiviaed | |
| 37. Pedassaare nulud | |
| 38. Kiviaed | |
| 39. Laevaehituskoht | |
| 40. Reeperkivi | |
| 41. Vene sõjaväe radarialus | |
| 42. Verstakivi 10W | |
- Objektid nr 2 (osaliselt), 5, 24, 25, 33, 34, 36, 54, 55, 56, 58, 60, 64, 65, 67, 68, 69 ja 71 asuvad eramaal. Palume neid külastada ainult eelneval kokkuleppel omanikuga.

Tekst: Triin Neljandik

Joonistused: Ülle Meister

Kujundus: Mari Kreintaal

© Riigimetsa Majandamise Keskus 2007

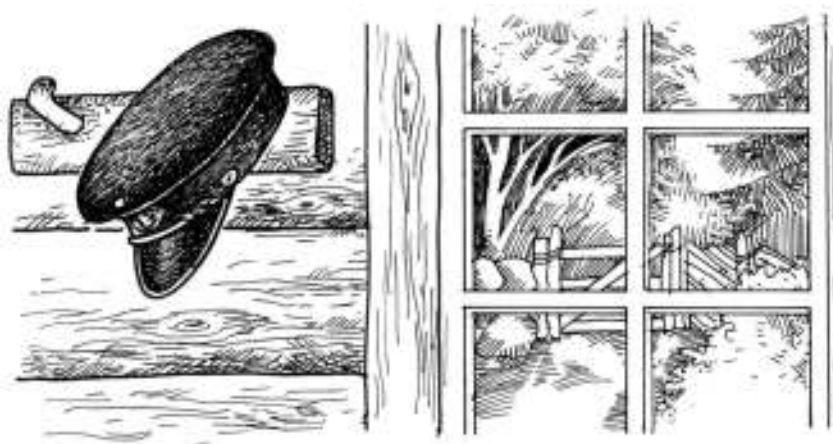
ISBN 978-9949-15-614-6



Trükitud taastoodetud paberile looduslike õlide ja
vaikude baasil valmistatud värvidega ©Triip

Pärandkultuur metsas

Oandu



Sisukord

Metsad varjavad eelmiste põlvkondade elu ja töö jälgi	3
Oandu küla läbi aegade	5
Metsatöö Oandul	8
Metsanduslikud katsed ja uurimistööd Oandu ümbruses	21
Pärandkultuur Oandu ümbruses	26
Pärandkultuuri tuleb hoida ja väärtustada nii riigimetsas kui eramaal	58

Metsad varjavad eelmiste põlvkondade elu ja töö jälgi

Mets on meie esivanemate elus alati tähtis olnud. Puudelt saadi materjali paljude tarbeesemete jaoks ning metsast tuli sageli hädavajalik lisa toidulauale.

Varasematel aegadel on metsa suhtunud austavalt ning teda isegi veidi kardetud. Metsa minnes oli mõnel pool kombeks metsa tervitada, paluda õnnestumist asjades, mille pärast metsa tuldi. Ohu korral on ikka metsast varju otsitud, neid aegu tuletavad meelde nii muistsed pelgupaigad kui metsavendade punkrid.

Metsast raadati põllumaid, seal karjatati loomi, luhtadelt ja lagendikelt niideti heina. Sõdade ja segaduste ajal võsastusid peremeheta jäänud maad ja mets tungis uuesti peale, kattes üksikute talude varemed või vahel terved külad. Nii on maastik meie ümber pidevas muutumises, mille põhjustajaks on inimene oma elu ja tegevusega.

Eelmiste põlvkondade elu ja tegevuse märke maastikul kutsutakse **pärandkultuuriks** (Tarang 2000). Metsaga seotud tööde ja tegemiste jälgi maastikul, nagu näiteks metsavahikordonid, vaigutuslangid, metsanduslikud katsealad, tõrvaahjud jne, nimetatakse **metsanduslikuks pärandkultuuriks**.

Metsas asuvad pärandkultuuri objektid on enamasti paremini säilinud, põllumajandusmaadel on mullaharimine ja eriti maaparandus neid paljudes kohtades tugevasti kahjustanud või lausa hävitanud. Metsas võivad pärandkultuuri objektid sageli püsida häirimatult aastasadu.

- 4 Tänaseks on eluviis, mis need endiste aegade tähised meile pärandas, kadunud ka kõige kaugematest metsaküladest. Ka metsakülad ise on hääbunud, muutudes suvitusasulateks või lagunedes hoopis. Ometi on pea igas metsatukas või võssa kasvava karjamaa servas peidus otsekui sõnum aastakümnete ja aastasadade tagant. Pärandkultuuri uurimise esmaseks eesmärgiks on selle inventeerimine ja arvele võtmine. Sama tähtis, kui mitte tähtsamgi, on pärandkultuuri objektide ja nende tekkeloo tutvustamine tänapäeva inimestele.

Käesolevas trükises tutvustatakse Lääne-Virumaal asuva Oandu küla ja selle ümbruskonna pärandkultuuri. Raamatuke on teine väljaanne sarjast, mis annab ülevaate pärandkultuurist ja selle tutvustamisest Riigimetsa Majandamise Keskuse puhkealadel; esimene trükis tutvustas RMK Nõva puhkealal asuvat minevikupärandit.



Oandu küla läbi aegade

Eesti põline asulavõrgustik ja seda ühendavad teed on püsinud peaaegu muutumatuna muinasajast kuni 18. sajandi lõpuni, paljudes kohtades kuni Teise Maailmasõjani välja. Sajanditevanune teedevõrk oli välja arenenud vastavalt maastikule, ühendades külasid ja talusid mitte lühimat teed pidi, vaid piki kõrgemaid kungastikke ja muistseid rannamoodustisi, nagu see meie kliimas enne mehhaniseeritud teedeehitust ainuvõimalik oli.

Oandu asubki kohas, kus hargnevad Oandut Sagadi mõisaga ühendav tee, Altja ja Mustoja rannakülade poole minevad teed, lääne poole suunduv vana Seljaku tee, Lauli külla ja Vihula mõisa viiv tee. Mõni neist on kasutuses tänapäevani, mõne tähtsus ühendussoonena kadunud või kadumas, kuid endistest aegadest on teede äärde jäänud kiviaedade katked, mõisamaade ja talude piiritähised ning vanad verstakivid.



Oandu küla 1699. aasta kaardil “Saggad Mätzikus och Saus”
(EAA, f 1, n 2, s C-IV-121)

6 Asustuse kujunemisel olid tähtsad ka jõed ja ojad, nii liiklemisteedena, kalapüügi kohtadena kui hilisemal ajal ka jõuallikatena vesiveskitele. Oandu jõge loetakse Põhja-Eesti kõige suurema langusega jõgede hulka, eriti kärestikuline on vool Oandult mereni suunduvus jõelõigus.

Kirjalikes allikates on Oandut esmakordselt mainitud 1517. a seoses jõel asunud veskiga (de molle to owan). 1699. aastast pärineval kaardil on Oandut nimetatud Ufvandes. Kaardile on märgitud üks majake jõe paremal ja kaks vasemal kaldal. (Tarvel 1983)

See ei tähenda, nagu Oandul varasemat asustust poleks olnud. Vanim kirjalik allikas Põhja-Eesti kohta, 13. sajandi algusest pärinev Taani hindamisraamat ei nimeta ka Sagadit, Laulit ega Palmset, kuigi arheoloogilised väljakaevamised ja väikeselohulised kultusekivid tõendavad nende külade olemasolu juba ammu enne seda. Põhjuseks võisid olla kehvad ühendusteel siinse metsase ja soise piirkonnaga, mistõttu taani mungad olid sunnitud peale Vihulat kagusse, rannikust eemale pöörduma. (Tarvel 1983)

Varasele asustusele viitavad ka kohanimed Eest-Ale ja Taga-Ale Oandu jõe äärsete põllu- ja heinamaade nimetustes..

Oandu jõge on mainitud 1465. aastast pärinevas ürikus, kus räägitakse Annikvere mõisale kuulunud kalapüügikohast Oandu jõe suudmes, praeguse Altja küla juures. Altja varaseimad, alamsaksapäraseid nimekujud ongi Wandemunde ja Juwanden Münde, mis tähendavad Oandu-Jõesuud. (Tarvel 1983).

1726. a loeti Oandu Lauli küla alla; Lauli nelja pere hulgas on kirjas Owanda Peter. 1745. aastal nimetatakse Oandut esimest korda Sagadi karjamõisana. Sagadi mõisal oli kaks abimõisa – Oandu ja Paduri. Mõisa hobused ja lüpsikari asusid Sagadis, meriino lambad Paduris ja noorloomad – vasikad ning mullikad, Oandul. Oandu karjalauda läänetiib ehitati aastal 1830. 1849. aastal valmis idapoolne laudahoone ja arvatavasti ka kahte hoonet ühendavad pae- ja raudkivimüürid. Enne olid karjamõisa hooned – karjasemaja, ait, laut ja rehi puidust. (Reintal 2001)

1858. aastal loeti Sagadi mõisa alla kuuluvaid „maa-hajatalusid” Oandul kolm peret (seal elasid mölder, müürsepp ja karjane). Samal ajal oli Tepelväljal 2 talu, Eskul aga 4. (Tarvel 1983).

19. sajandi lõpus oli Oandu karjamõisal maad 90,3 tiinu. (Tarvel 1983) Hoonetest asusid Oandul sae- ja jahuveski, jääkelder, mõisametskonna kontor, loomalaudad noorkarjale ja mitmed eluhooned. (Reintal 2001)



Esimese Eesti Vabariigi ajal töötasid Oandul lisaks Sagadi metstkonnale nii jahu- kui saeveski, tehti ka puusärke. Toimusid laudkäsitöökursused. (Reintal 2001)

Oandul oli sel ajal kuus majapidamist. Nii metstkonnas kui veski omaniku kodus oli tänu vee jõule veski töötamise ajal kevadest sügiseni olemas elekter. Kui veski omanik 1949. aastal küüditati ning veski töö lõpetas, kadus metstkonnast ka valgus. Uuesti jõudis elekter Oandule 1959. aastal.

Aastatel 1941-1944 elasid Oandul saksa sõjaväelased. Karjamõisa vastas oleva metsa alla ehtasid nad vaatlustorni. Mets oli siis veel üsna madal ja nii olevatki Oandult meri kätte paistnud. Samas metsa all olid maasse kaevatud suurtükid.

8 Nõukogude ajal tegutses lühikest aega paadiehitusartell „Oandu“. Artellile kuulus hoone Oandu karjamõisa lähedal. Hoone ühel poolel ehitati paate, teisel poolel oli kohalike elanike kokkusaamiskoht, kus vahel kino näidati. Hilisemal ajal oli Oandul ainukeseks tegutsevaks asutuseks ja piirkonna peamiseks tööandjaks metskond.

2007. aastal elas Oandul Vihula vallavalitsuse andmetel 12 inimest.

Metsatöö Oandul

Huvitavate metsandusajaloo tähiste – võõrpuuliikide kultuuride, erinevate metsanduslike katsealade ning vaigutuslankide rohkusele siinsetes metsades on kindlasti kaasa aidanud metskonnakeskuse lähedus. Oandu ümbruses paiknevad suurte massiividena riigimetsad. Metskond on läbi aegade olnud nii kohapealseks riigivõimu esindajaks kui ka oluliseks tööandjaks. Oandu metsad on nii rikkad metsandusliku pärandkultuuri objektide poolest just tänu pikaaegsele ja pidevale metsa majandamisele. Kuigi pärandkultuuri ja omanikuhoiu mõisted on Eestis suhteliselt uued, on siinsed metsamehed läbi aegade metsatööd teinud esivanemate elu ja tööde jälgedega arvestades ja neid säilitades.

Eeskujulik mõisametskond

1798. aastal oli Sagadi mõisal metsi ligikaudu 2700 ha. Maamõõtja M. von Dreyeri 1807/08. aasta mõisaplaani andmetel loeti Sagadi metsade pindalaks juba 4039 ha. Kogu selle metsa valvamisega tegeles 3 metsavahti. (Meikar 1996)

Sagadi mõisa metsade heaperemehelik majandamine toodi tsaari-Venemaal eeskujuks juba 1826. aastal kui võeti eeskuju teistele rüütelkonna mõisatele üldmõõdistamise tabelite ja tulundusmetsade maksustamisprotokollide koostamiseks. 1833. aastal tõi Peterburi Metsamajanduse Edendamise Seltsi väljaanne Eestimaa kubermangu metsaolusid käsitlevas artiklis positiivseks näiteks Sagadis toimuvat metsakorraldust. (Reintal 2001)

Sagadi mõisa metsi hakati põhjalikult mõõdistama ja plaanistama 1830. aastate alguses. 1835. aastaks sai valmis esimene täismetsakorraldus. Sagadis oli siis metsa 4706 ha. (Meikar 1996)

1911. aastal valmis uus metsamajanduskava ning Sagadi metsadesse rajati esmakordselt reeglipärane kvartalivõrk. (Meikar 1996) Suur osa ligi saja aasta vanustest kvartalisihtidest on tänapäevani alles, andes tunnistust siinsest pikaajalisest metsade majandamise traditsioonist ja järjepidevusest.

Metsavahid ja nende kohustused Sagadi mõisa metsades

Samaaegselt 1835. aasta metsakorraldusega valmis mõisa metsainstruktsioon, kus pandi kirja metsaülevaade ja kümne metsavahi ametikohustused ja metsade majandamise üldised põhimõtted. Metsavahtidelt nõuti oma tööpiirkonna metsade tundmist, nende põhitegevuseks jäi valveteenistus. Selleks pidid nad iga päev oma vahtkonna läbi ratsutama, pöörates erilist tähelepanu raiutavatele aastalankidele, taludega piirnevaile metsaosadele ja karjatamiseks sobivaile metsadele. Igal kevadel tuli üle vaadata piirikupitsad ning langipostid ja vajaduse korral need asendada. Langisihid tuli puhastada lamapuudest ning võsast. Metsavarguse tõkestamiseks



Metsatöö Sagadi metskonnas metsavahi juhendamisel.
Foto: Sagadi metsamuuseum

suleti kõik tarbetud metsateed 4 jala sügavuste ning 5 jala laiuste kraavidega. (Meikar 1996)

1858. aastal oli Sagadi mõisas ametis 11 metsavahti: Esku, Vila, Paduri, Reuoja, Numme, Kõrve, Sipa, Numme (Pedassaares), Lobi, Lahe, Kase (samuti Lahes). (Tarvel 1983)

Mõisa poolt olid metsavahtidele ehitatud abihoonetega kordonid. Metsavahimajades oli tavaliselt kaks tuba, köök, esik ja rehealune, lisaks kuulusid maja juurde heinaküüniga laut, saun, kelder ja kaev. (Reintal 2001)

Sagadi metsahärra – mõisa metsamajanduse juht

Mõisa metsamajanduse juhiks oli metsäülem, kes lähtus oma töös mõisaomaniku korraldustest, metsainstruktsioonist ning metsamajandamise põhimõtetest. Metsäülem pidi tundma mõisa metsi ning omama ka metsanduslikke teadmisi. Ometi ei nõutud temalt eriharidust. Metsamajanduse üldise juhtimise kõrval pidi metsäülem kaks korda aastas korraldama metsavahtidele kursusi metsainspektsiooni tutvustamiseks või meeldetuletamiseks. Iga kahe nädala tagant tuli tal mõisnikule esitada põhjalik aruanne metsade seisukorrast, sealhulgas majandustegevusest. Mõisa metsäülem ja valitseja pidid töötama käsikäes ja üksmeeles. Valitseja ei tohtinud sekkuda metsamajandusse, küll aga pidi andma metsäülemale vajaliku tööjõu. (Meikar 1996)

Sagadi mõisa metsäülema elu- ja töökohaks oli varasematel aegadel Esku-Pedassaare tee ääres asunud Kõrve talu. (Tarvel 1983)

1857. aastal alustati uue metsäülema elu- ja kontorihoone ehitamist Oandule. Suur kahekorruseline hoone valmis 1860. aastal. Mõned aastad peale seda kolis metsäülem Kõrvelt Oandule. Kõrve hooned jäid metsavahi kordoniks. (Reintal 2001)

Metsäülema elu- ja tööhoone Oandul avaldas teiste tollaegsete ehitistega võrreldes ilmselt suurt muljet. Esku kiriku köster Gustav Weinmann nimetab oma käsikirjas „Esku kroonika“ 1905. aasta rahutustest kirjutades seda lausa lossiks: „*Oandu metsäülema Wirini lossiaknad lasti püssiga puruks 21. novembri õhtul 1905. a.*“.

Mõisametsade riigistamine – keerulised ajad Oandul

Sagadi mõisametskond töötas 1917. aastani kui bolševistliku maa-dekreedi kohaselt kuulusid mõisad natsionaliseerimisele. Sagadi mõisa tegelik ülevõtmine toimus Palmse valla töörahva nõukogu esindajate poolt 20. detsembril 1917. Vormikohases ülevõtmise aktis oli spetsiaalne rubriik „metsaasjandus“, kus tuli fikseerida mõisas leiduvad metsatööriistad. Viimastest leiti vaid 2 kluppimiskirvest ja 2 maamõõdulinti. Mõisa kantseleis polnud isegi andmeid metsade suurusest. Tegelikult paiknes metsaasjandust puudutav dokumentatsioon sel ajal Oandul, metskonnas, kuhu ülevõtjad aga ei jõudnud. Teistkordselt riigistati Sagadi metskond juba 1919. aasta Maaseadusele tuginedes Eesti Vabariigi poolt. (Meikar 1996)

1919. aasta 10. oktoobril vastu võetud Maaseaduse järgi ei kuulunud riigistatavate mõisate metsad jagamisele. Kuna mõisametsad moodustasid sel ajal umbes 70% metsadest, siis pandi sellega alus riigimetsanduse ülekaalule Eestis. (Eesti riigimetsad ja nende majandamine 1918-1998)

Sagadi metskonna tegelik ülevõtmine toimus 15. aprillil 1920. Varasemast kaadrist töötas metskonnas Saksamaal kõrghariduse omandanud metsaülem Sigfried Blossfeldt, metsnik, 9 metsavahti ja 11 alalist metsatöölist. Endise Sagadi mõisametskonnaga liideti teiste



Sagadi metskonna kontor ajakirja „Eesti Mets“ 1925. aasta märtsikuu numbri esikaanel

12 ümbruskonna mõisate metsad (Loobu, Arbavere, Palmse, Vihula, Karula, Kandle, Annikvere, Vanamõisa, Kavastu, Metsiku, Idavere, Vatku, Aaspere, Käsmu) ning loodi Sagadi riigimetskond, mille esimeseks metsaülemaks määrati endine mõisa metsaülem Sigfried Blossfeldt. (Reintal 2001)

Eestis moodustati 1920. aastal seoses mõisametsade riigistamisega kokku 72 metskonda. Metskondade kontorihoonetena kasutati sageli vanu mõisaehtisi. Reeglina olid metskonna kontor ja metsaülema korter samas majas. See oli mugav ja otstarbekas süsteem, võimaldades metsaülemal kirjatööd teha ka väljaspool ametlikku tööaega ja muutes ta vajadusel alati kättesaadavaks. (Etverk 2002)

Ka enamik Sagadi metskonna metsaülematest on läbi aegade elanud metskonna kontorihoones. Erandiks olid ainult esimene ning viimane metsaülem. Metskonnahoones on elanud korraga metsaülema, abimetsaülema ning tallimehe pered. Lisaks oli ülemisel korrusel ette nähtud tuba praktikantidele.

Koos riigistatud metsamaaga üle võetud metsaülema elu- ja tööhoones oli suurem osa ruumidest sõja ajal lõhutud ning metsaülem ei saanud sinna enne põhjalikku remonti elama asuda. Endisel mõisametsaülemal Blossfeldtil oli ametikorter Sagadi mõisas, see tõttu oli Oandul asuv hoone alates 1914. aastast tühjana seisnud. (ERA, f 63, n 6, s 405)

Kohe pärast riigistamist kolis metskonnahoonesse omavoliliselt elama keegi J. Kangermann ning 1921. aastal kolis sisse ka Oandu lauavabriku tööline Aleksander Mäeberg. (ERA, f 63, n 6, s 405)

Selle peale kaebas Sagadi metskonna metsaülem Blossfeldt Mäebergi ning Kangermanni kohtusse: “*Nimetatud maja ei või mitte Mäeberg’ile ja Kangermann’ile edasi kasutada jäeda, sest et see maja on kohe Metsaülema ja kantselei ning ametnikkude korteriks tarvis*” (ERA, f 63, n 6, s 405, leht 14). Samal aastal viidi Oandu metskonnahoones läbi suur remont, arvestades metsaülema peatset kolimist Oandule. Niikaua elas metsaülem Võsul üürikorteris.

10. septembril 1922. aastal kolis metsäülem Umberg ning koos temaga uuesti ka Sagadi metskonna kantselei Oandule.

13

1922. aastal oli Oandu metskonnahoonel esimesel korrusel seitse tuba, söögituba, köök, eestuba ja veranda, teisel korrusel neli tuba ja rõdu. Metskonnahoonel oli pilpakatus. (ERA, f 66, n 16, s 915)

13. novembril 1922 ilmus ajalehe "Vaba maa" lisas "Esmaspäev" kellegi "Asuniku" nime all avaldatud artikkel "Metsasaks ja lipuvarras", kus kurdeti, et ühel Virumaa metsäülemal on kasutada riigihooone 14 toaga, mille teise korruse tubades ta kanu ja muid sulgloomi pidavat. Samas peavad teised metsaametnikud elama eemal külas, neile riigihooones ruumi ei jätku. Maja ette olevat metsäülem üles pannud lipuvarda, kuhu siis lipp tõmmatakse, kui metsahärra kodus. Artikli väljalõige, kuhu oli pliiatsiga juurde kirjutatud "Sagadi Umberg" saadeti anonüümkirjana ka Metsade Peavalitsuse ülemale (ERA, f 63, n 6, s 544, leht 134)

Metsasaks ja lipuvarras.

Metsäülemal riigihooone 14 toaga tarvitada.

Virumaal lastis hiljuti üks metsäülem maja ette suure posti püsti panna, kuhu siis lipp üles tõmmatakse, kui härra kodus. Kui lipp maas, siis ei tohi keegi tülitama minna. Metsahärra perekond on kolmeliikmeline, kelle lastuda riigihooone 14 toaga. Teisel korral asuvad lanad ja muud sulgloomad. Teised sama metskonna ametnikud elavad eemal külas, neile riigimajas ruumi ei jätku. Asunil ei tohi oma hobust metsasaksa maja ligidale kinni siduda, vaid pool versta eemale, kuidu ei võta härra jutule. Kui aga omasugused tulevad, walge wõsti ja suure lõhuga, siis on Saksa keel platsis ja hobused tõidetakse tas wõi ukselingi külge.

Asunil.

Artikkel „Metsasaks ja lipuvarras” ajalehes „Esmaspäev”

Noore Eesti Vabariigi majandus taastati suures osas tänu metsast saadud tuludele, seetõttu tehti aastatel 1922-1940 Eesti metsades mitmeid suuri erakorralisi raieid. Metsadesse tekkisid nn „valuuta-“, „paruni-“ ja „asunikelangid“, „küttekomitee-“ ja „juudilagendikud“ ning analoogiliste nimetustega raiestikud. (Eesti riigimetsad ja nende majandamine 1918-1998)

Sagadi metskonnas toimus kõige suurem erakorraline raie 1924. aastal. Kui 1921-1937 a raiuti keskmiselt 55,7 ha mändi aastas siis 1924. aastal 241,4 ha. Seetõttu rajati aastatel 1924-1928 ka palju uusi männikultuure. Erakorraliste raiete ja rohkete metsapõlengute tõttu oli metsade jaotumine vanuseklassidesse ebaühtlane, suure ülekaalu moodustasid noored männikud. (Rõigas 1938)

Peeter Rõigas kirjeldab oma diplomitöös „Uurimusi ja tähelepanekuid Sagadi metskonna iseseisvusaegseis männikultuures“ (1938) olukorda järgmiselt: „*Nimetama peab, et iseseisvusaja esimesil aastail, eriti aga 1924. a erakorraline raie, millele lisanevad veel ulatuslikud põlendikud, on loonud olukorra, mille tulevik ei tööta midagi head. Sellisel ulatuslikud raielangid, mis nüüd on asustatud kiratsevate ja kasvujõuetute männikultuuridega, millel mitmesugused metsakahjurid leiavad soodsaid hulgipaljunemiskohti, kujutavad endast võrdlemisi masendavat pilti.*”



Sagadi metskonna kantsleitöötajad kontori ees 1926. aastal.
Foto: Sagadi metsamuuseum.

Esimese Eesti Vabariigi ajal põles Sagadi metskonnas kokku ligikaudu 300 ha metsa. Suurim metsatulekahju oli 1926. aastal kui põlendik haaras enda alla Nõmme vahtkonnas 19,5 ha ja Koljaku vahtkonnas 26,1 ha. Nõmme vahtkonnas asuv põlendiku osa ei olnud looduslikult uuenenud veel 1940. aastal. Tekkinud oli osalt lage, osalt kuni 60 cm kõrguste mändidega kanarbikunõmm. (Rõigas 1938)

Põlengu tagajärjel hävib metsakõdu kiht, mis on taimedele niiskuse ja toitainete varu kohaks. Suureneb temperatuuri kõikumine maapinnal, eriti hõredate kultuuride puhul. Ebasoodsaid mõjusid suurendab pärast põlengut taimkattes domineeriv kanarbik, mis tarbib puutaimede eest vett ja toitaineid ning moodustab toorhuumust. Maapinda kattev tugevalt happeline toorhuumus soodustab mulla intensiivset leetumist ja vettpidava nõrgkivi kihi teket.

Nõrgkivi tekib tugevalt happelistes muldades huumusainete poolt tihendatud liivast. Kui nõrgkivi kiht on kõva ja maapinna lähedal siis moodustab ta puujuurtele läbitungimatu kihi. Nõrgkivi takistab ka vee nõrgumist alumistesse kihtidesse ja selle kapillaarset tõusu alumistest kihtidest ülemistesse, nii et maa liigse niiskuse tõttu kergesti soostub. (Daniel 1927) Ebasoodsate tingimuste tõttu hukkus Sagadi metskonna põlendikualadele rajatud kultuuridest kohati ligi 70 %. (Rõigas 1938)

Sagadi metskonna metsamaa suurus oli 1923. a 12 689,97 ha. 1930. aastatel oli Sagadi keskmisest riigimetskonnast suurem tervelt 65 % võrra. 1938. a oli kogupindalaks juba 13 440,8 ha, metskond jagunes kolmeks jaoskonnaks ja kaheksateistkümneks vahtkonnaks (Oandu, Esku, Ohvandi, Nõmme, Lobi, Pedassaare, Eru, Käsmu, Võsu, Koljaku, Revoja, Soone, Loisu, Naareti, Putkniidu, Siimu, Annu, Ranna). Sagadi metskonna kõige vanem metsavaht oli 64 ja kõige noorem 25 aastane.

Sagadi metskonna metsavaht Kristof Altrof ajakirjas „Eesti Mets“



16 Esimesed eestlastest kõrgharidusega metsaülemad Oandul

Riigi metsandusorganisatsiooni loomisel kujunes üheks suuremaks takistuseks erialakaadri puudumine. Kõrgema haridusega metsaametnikke oli väga vähe ja ka metsnikest ning metsavahtidest oli terav puudus, sest paljud neist olid mobiliseeritud või haaratud sõjalisse väljaõppesse. Uued metskonnad said küll metsaülemad, kuid rõhuvas enamuses ei vastanud nad esitatud nõuetele. (Eesti riigimetsad ja nende majandamine 1918-1998)

Sagadi metskonnas oli esimese kolme aasta jooksul kolm erinevat metsaülemat. Riigikontrolli revisjonide käigus tuli nende töös ette nii suuri puudusi, et metsaülemad Blossfeldt ning Umberg anti nende pärast kohtu alla. 1923. aastal revisjoni läbi viinud kontrolörid leidsid, et: *“Suuremate korratuste ja kuritarvituste teostamine, missugused Sagadi metskonnas kohta on leidnud, oli võimalik just nõrga järeelvalve tõttu otsekohese ülemuse poolt.”*

Olukorra parandamiseks tegid kontrolörid oma ettekandes Metsamajanduse toimkonna juhatajale ettepaneku Metsade Peavalituse ja metskondade vahelüliks olnud maakonna metsaülemad teis-



Metsaülem Leonhard Obet metsaametnikega langil.
Foto: Sagadi metsamuuseum.

test kohustustest vabastada ning revidentideks muuta, soovitades peavalitsusel asuda metsekondadega otsesesse suhtlusesse ilma maa-konna metsaülema vahendusega. (ERA, f 66, n 16, s 915, leht 26)

Metsaülematelt nõuti rangelt riigikeele oskust, mis sundis umbkeelseid endisi mõisametsaülemaid riigiteenistusest lahkuma. Ka esimene pikemaks ajaks kohale jäänud Sagadi metsaülem, Võrus sündinud Leonhard Obet, oli Saksamaal Eberswaldi Metsaakadeemias õppides ning Venemaal Pensa kubermangus mõisametsaülemana töötades eesti keele unustanud ning pidi enne tööle asumist selle eestlannast abikaasa abiga uuesti selgeks õppima. (Margus 1993)

1920. aastal avati Tartu Ülikooli Põllumajandusteaduskonnas metsaosakond ja Voltvetis (Tihemetsas) kaheaastase õppeajaga metsakool. Terava kaadriprobleemi tõttu 1920. aastatel arvati kõik nõutud eksamid ja praktikumid sooritanud üliõpilased teoreetilise kursuse lõpetanuks, mis võimaldas neil võrdsetel alustel ülikooli diplomiga lõpetanutega asuda metsavalitsuse teenistusse. Seetõttu oli diplomiga lõpetanuid vähe. (Eesti riigimetsad ja nende majandamine 1918-1998).

Tartu Ülikooli metsaosakonna esimeste lõpetajate hulgas oli ka Sagadi metsaülem aastatel 1928-1935, Richard Pärt, kes lõpetas 1924. aastal teoreetilise kursuse.



Esimesi Tartu Ülikooli põllumajandusteaduskonna üliõpilasi 1921. aastal. Metsateaduskonna üliõpilased. Pildil number 36 tulevane Sagadi metsaülem Richard Pärt. Foto: Eesti metsanduse aastaraamat VI (1932)

18 Sagadi metstkond nõukogude ajal

Nõukogude ajal allus Sagadi metstkond 1947. aastal loodud Rakvere metsamajandile, mille esimeseks direktoriks sai endine Sagadi metstkonna metsaülem Leo Ferdinand Elgas. (Rakvere RRA, f 732, ajalooline õiend)

Sagadi metstkond oli pindalalt suur ning seetõttu olid suured ka siinsed raieplaanid, mille täitmiseks oli mõnigi kord raskusi. 1950. aastal ähvardas metsamajandi direktor Volke metstkonnale antud hooldusraiate plaani graafikusse mitte viimise korral anda metsaülem Vahtramäe „*prokurööri korraldusse kui riikliku plaani kukutaja*.“ Sellele vaatamata võideti 1951. a esimesena metstkondade vahelise sotsialistliku võitluse rändpunalipp. 1953. aastal määrati Rakvere Metsamajandi kollektiiv metsamajandusministri korraldusel Moskvast toimunud üleliidulise põllumajandusnäituse kandidaadiks. Oma töötulemuste eest Sagadi metstkonnas 1952. ja 1953. aastal sai metsaülem Helmut Randmaa sealt hõbemedali.

Sagadi metstkond asus rangelt valvatavas piiritsoonis, seetõttu tuli metsameestel sageli kokku puutuda sõjaväelaste ja piirivalvuritega.



Metsaülem ja tema ustav abiline, rahvasuus "Villiseks" hüütud GAZ 69.
Foto: erakogu

1951. a otse ülikoolist oma esimesele töökohale Sagadi metskonna metsaülemaks suunatud Helmut Randmaa sai Rakvere Metsamajandisse jõudes teada, et uude töökohta pääsemiseks peab ta oma elukohast Tartust saama Täitevkomitee poolt välja antud sõiduloa. Nii tuligi sama targalt tagasi Tartusse sõita pabereid korda ajama.

Ette võis tulla ka päris ohtlikke vahejuhtumeid. Tahtnud kord kolm metsameest sõita varahommikul Pedassaarde metsisejahile. Enne jahti võetud natuke napsu ning uni kippunud autos kangesti kallale. Autojuht ei olnud aga kohalik mees ning eksinud pimedas teelt keerates Pedassaare asemel hoopis Lobi poolsaarele. Nii sõidetudki suure hooga läbi Lobi piirivalvekordoni otse poolsaare tipus asunud suure prožektori juurde. Piirivalvurid jooksid „Villise“ mürina peale välja ning kahtlased relvastatud mehed võeti kinni. Rakverest kutsuti ülekuulamisele välja vastuluure ülem, kes õnneks kohalikke metsamehi tundis, nii lõppes see vahejuhtum jahimeestele ilma suuremate kahjudeta.

Pedassaares peatusid talviti kalatraalerid. Kalatraaleri meeskond koosnes enamasti kolmest mehest: kaptenist, madrustest ja mehhaanikust. Meremeestel oli kombeks Pedassaarest otse läbi metsa Võsul kõrtsis käia. Ükskord teatas kõrtsist tulnud traalerikapten piirivalvesse, et oli metsas kohanud valgel hobusel ratsutavat suure musta habemega meest, automaat risti rinna peal. Kui piirivalve poolt välja kutsutud Sagadi metsaülem Pedassaare vahtkonda jõudis oli kvartal, kus traalerikapten kahtlast meest kohanud, juba ümber piiratud. Sihtide peale olid kaevatud kuulipilduja pesad ning kuulipildujad üles seatud. Metsaülem küsinud kõigepealt, et mis kell seda peletist metsas nähtud. Kuulnud, et juhtum leidis aset kümne paiku, naeris metsaülem piirivalvurid välja: *“Esitaks on kella kümne paiku siin nii pime, et ei näe oma kätt ka välja sirutada, kuidas ta seda valget bobust ja musta habemega meest nägi. Teiseks on meie sibid siin kõik mineraliseeritud, näidake mulle, kus siin see hobuse jälg on. Ja kolmandaks on siin kvartalis omal ajal istutatud pinnase parandamiseks mägimändi. Eks püüdkе ise nüüd siit mägimändidest läbi ronida, rääkimata hobusest!”*

Sellepeale saanud piirivalvurid isegi aru, et olid üle pingutanud ning piirivalvekaptен käratanud südametäiega meremehele: *“Nu svolotš (lurjus v.k), viimast päeva oled kapten!”*

Vaatamata käsu- ja plaanimajandusele jätkus metsamajandamine Sagadi metstkonnas ka nõukogude ajal suurelt osalt eestiaegsetele traditsioonidele ja väärtustele tuginedes. Seda eelkõige tänu haritud ja hakkajatele metsameestele. Sagadi metstkonnast on võrsunud mitmed hiljem kogu Eestis tunnustatud ja teatud metsamehed, õppejõud ja metsateadlased.



Metsa kokkuvedu Sagadi metstkonnas. Foto: erakogu

Sagadi metstkonna viimased aastad

1990. aastatel liideti Palmse metstkond Käsmu metstkonnaga, seejärel Käsmu metstkond ja osa Vihula metstkonnast Sagadi metstkonnaga. Sagadi metstkonna majandada jäid kogu Lahemaa rahvusparki piiranguvööndi metsad nii Harjumaal kui Lääne-Virumaal.

Sagadi metstkonna kontor asus Oandul 1999. aastani, kui metstkond kolis Võsule endisele Käsmu metstkonnale ehitatud metstkonnamajja. Sagadi metstkond lõpetas töö 2001. aastal pärast liitmist Loobu metstkonnaga.

Metsanduslikud katsed ja uurimistööd Oandu ümbruses

21

Oandu metsade ainulaadsemateks ja huvitavamateks pärandkultuuri objektideks on metsanduslikud katsealad. Mõned neist katselappidest on tänaseks hilisema metsamajandamise ja metsa üldilme muutumise tõttu raskesti märgatavad ja seal tehtud tööst võib lugeda vaid kunagistest katsemetskonna dokumentidest. Siiski leidub ka selliseid kohti, kus ligi 70 aastat tagasi rajatud katseala on looduses selgesti eristatav.

Sagadi kui üks esimesest neljast katsemetskonnast

Sagadi metstkond määrati ametlikult katsemetskonnaks 1931. a koos Porkuni, Sõmerpalu ja Voltveti metstkondadega.

Sagadi metstkonnas pakkusid metsateadlastele huvi „*toiteainetevaeste liivamaade männimetsad meremoodustistel, kus pinnas oli rikutud aletamise ja metsatulekahjude tõttu*”.

(Metsanduslikud uurimused I 1939)



Foto Sagadi metsandiku
1929. a metsakorraldus-
kavast

Sagadis alustati katsetega kohe peale katsemetskonnaks saamist. Professor Andres Mathiesen'i juhtimisel uuriti näiteks: „...*lume kogunemist, maakülmumist, seemnevarisemist ja uuendust männilangi servades ilmakaarte järgi; aegjärguliste, kitsas- ja pisiruutraiete sobivust kuuse- ja männipuistute uuendamisel; jälgiti männi koorepõletiku, männilookeleja, säsiüraskite ja latipibklase kahjustusi, tehti katseid puhtmännikute asemel segametsade saamiseks; läbiraiekatseid; pinnase hooldamist kobeldamise ja lupjamise teel; uuriti banksimänni kasvukäiku jne.*“ (Metsanduslikud uurimused I 1939)

Sagadi oli metsamaa pindalalt kõige suurem katsemetskond – ligi neli korda suurem kui professor Andres Mathiesen 1923. aastal katsemetskonna sobivaks suuruseks luges. Oma suuruse tõttu oli Sagadi rohkem koormatud ka metsamajanduslike töödega. Peale katsetööde olid katsemetskondade ülesanded samad, mis teistel metskondadel. Katseteki tuli valdavas enamuses teostada olemasolevate vahenditega, sest riigi eelarves olid vastavad summad suhteliselt väikesed ning neid kasutati eelkõige erialase kirjanduse, mõõtriistade jm tarvete soetamiseks. (Metsanduslikud uurimused I 1939)



Foto Sagadi metsandiku 1929. aasta metsakorralduskavast.

1938. aastal töötas lisaks metsaülem Osvald Grünerile Sagadi metstkonnas kaks abimetsaülemat ja asjaajaja. Üks abimetsaülematest, Adalbert Vohli, oli abimetsaülem katsemetsanduse alal. Tema ülesandeks oli teostada katsete ning uurimustega seotud töid metstkonnas ning tegeleda vastavate aruannete ning raamatupidamisega.

1938. aastal teostati Sagadi metstkonnas muuhulgas järgmisi katseid ja uurimistöid:

- kehva liivapinnase varjamine ja rammutamine hagudega;
- lepajuurikate istutamine maaparanduse otstarbel;
- paju pistikute istutamine kehvale liivamaale;
- kase sissekülvamine puht männipuistutesse kehval liivapinnasel;
- taimeaedade asutamine liivasel pinnasel;
- kase külviaegade võrdluskatsed;
- valgelepa seemnete külvi võrdlus varjatud ja varjamata alal;
- loomuliku uuenduse jälgimine;
- eriviisiline pinna ettevalmistamine;
- vana põlendiku metsastamine;
- männi juurte õhutamise katse kehval liivamaal;
- *Pinus banksiana* (halli männi) läbiraide proovid (katset alustati 1931. aastal);
- okaspuu kändude koorimise tähtsus;
- käbide analüüs kaitsemetsas;
- seemnepuude otstarbekuse uurimine.

Mitmekesise uurimistöo tõttu oli Sagadi metstkond tunnustatud ka hea praktikakohana.

Katsemetskonnad likvideeriti 1954. aastal ning taastati 12 metstkonna baasil alles kümme aastat hiljem, 1964. aastal (Aakre, Kabela, Kangruselja, Karksi, Kohtla, Kuuste, Roela, Sagadi, Tähtvere, Vardi, Väana ja Väätsa). (Metsandusliku uurimistöo minevik ja tänapäev 2002)

Igale katsemetskonnale määrati põhiülesanne, metsamajandite direktoreid kohustati komplekteerima katsemetskondade metsaülemate, abimetsaülemate ja meistrite ametkohad kvalifitseeritud

kaadriga, kellel on eeldusi ka teaduslikuks tööks. Metsanduse Teadusliku Uurimise Laboratooriumi kohustati välja töötama 1964. ja 1965. aasta katse-uurimistööde plaanid katsemetskondade loikes. (Metsandusliku uurimistöö minevik ja tänapäev 2002)

Sagadi metstkonnas uuritavaks teemaks oli nõmmemetsade majandamine, kaasa arvatud männi koorepõletiku ja mähkurite tõrje. Juhendajateks määrati Uno Valk ja Heino Kasesalu.

Juhendajate, uurimisasutuste ja katsemetskondade vahelised suhted polnud täpselt paika pandud. Metsamajandite juhtidele ning ka metsaülematele olid teadlased sageli lihtsalt töö segajad. Ehkki katseabimetsaülem allus katsemetskonna metsaülemale, olid juhendaja korraldused talle kohustuslikud. Samas oli katseabimetsaülem metsaülema korraldusel kohustatud täitma tootmisiseloomuga tööülesandeid juhul kui talle ei olnud samaks ajaks antud ülesandeid katsetööde alal. Metsamajandi juhtkonna ja metsaülema vastuseis katsetöödega seotud ülesannete rohkusele oli seetõttu arusaadav. (Metsandusliku uurimistöö minevik ja tänapäev 2002)

Sagadi jäi katsemetskonnaks kuni 1967. aastani. Katsemetskonnad likvideeriti kogu Eestis 1993. aastal.



Erinevate pinnase ettevalmistuse viisidega katsetükid Sagadi metstkonnas.
Foto: Sagadi metsamuuseum

Sagadis läbiviidud metsanduslike katsete puhul on üheks võtmeisikuks metsateadlane **Peeter Rõigas**. Peeter Rõigas alustas Sagadi metskonna nõmmemetsade uurimist juba esimese Eesti Vabariigi ajal 1937. aastal ning katsetöö jätkus üleelatud raskuste kiuste ka sõjajärgsetel aastatel. Aastail 1970-1978 oli Peeter Rõigas Eesti Metsainstituudi metsakaitse sektori juhataja. Olles õppejõuks nii Tartu Ülikoolis ja Eesti Põllumajanduse Akadeemias kui ka Luual asuvas metsakoolis ja metsamajandustehnikumis, oli ta omal ajal metsatöötajate seas üks tuntumaid ja autoriteetsemaid metsateadlasi. (Metsandusliku uurimistöo minevik ja tänapäev 2002)



Fotod Peeter Rõigase diplomitööst „Uurimusi ja tähelepanekuid Sagadi metskonna iseseisvusaegseis männikultuures”.

Dotsent Peeter Rõigase teadustööd on suures osas seotud Sagadi metskonnaga. Tartu Ülikooli põllumajandusteaduskonna metsaosakonna lõpetas ta 1939. aastal *cum laude* diplomitööga “Uurimusi ja tähelepanekuid Sagadi metskonna iseseisvusaegseis männikultuures”. 1942. aastal kaitses Peeter Rõigas Tartu ülikoolis magistritööd “Kasvuarengulisi uurimusi Sagadi metskonna nooremais männikultuures” ning 1956. aastal Eesti Põllumajanduse Akadeemias väitekirja “Kasvuarengulisi uurimusi Sagadi metskonna männikultuures”, mille põhjal talle omistati põllumajandusteaduste kandidaadi kraad. (Metsandusliku uurimistöo minevik ja tänapäev 2002)

Metsanduslikud pärandkultuuri objektid

Oandu ja teiste ümberkaudsete külade elanikud on läbi aegade teeninud elatist metsast. Ka rannakülade elanikud tegelesid talviti põhiliselt metsatöoga.

Ranna ääres olid suured laoplatsid propside ja küttepuudega, mis ootasid laevadele lastimist. Samuti vajas puitu ja tõrva laeva- ning paadiehitus. Kuna Oandul on asunud mõisa metsahärra tööruumid ja hiljem pikka aega metskonnakeskus, leidub siin rohkelt metsanduslikku pärandkultuuri: erinevaid võõrliikide kultuure, metsavahikohti, vaigutuslanke, laevahitusmetsa ja tänu Sagadi katsemetskonna tegevusele ka huvitavaid katsekultuure.



Foto Peeter Rõigase
diplomitööst
„Uurimusi ja
tähelepanekuid
Sagadi metskonna
iseseisvusaegseis
männikultuures”

Sagadi metskonna katsekultuur metsakultuuride optimaalse algtiheduse määramiseks nõmmealadel

1939. aastal rajati Tartu Ülikooli (TÜ) Metsandusliku Uurimisinstiituti poolt katsekultuur nõmmealade metsakultuuride optimaalse algtiheduse määramiseks.

Poole hektari suurusel katsealal paikneb piki vana samblikumänniku serva 6 proovitükki suurusega 30 korda 30 meetrit. Esimesele proovitükile on külvatud mändi tihedusega 5000 tükki hektarile, teisele proovitükile on istutatud männitaimi sama tihedusega.

Kolmandale proovitükile külvati mändi tihedusega 10 000 tk/ha, neljandale istutati sama tihedusega. Viiendale ja kuuendale proovitükile on vastavalt külvatud ning istutatud mändi tihedusega 16 000 tk/ha. Maapind valmistati metsakultiveerimiseks ette käsitsi maakirvega väikeste lappidena. (Katseala arvestuskaart MP. 44)

1940. aasta kevadel täiendati katsekultuure väljalangenud osas igal katsealal endise kultiveerimisviisiga. Kordusmõõtmised on katsealal toimunud aastatel 1955 ja 1988. (Katseala arvestuskaart MP. 44)



Selline nägi 1939. aastal rajatud katsekultuur välja aastal 2006.

Foto: Triin Neljandik

Katsekultuuri rajamine toimus Peeter Rõigase sõnul metsamajanduslikult kitsastes tingimustes ning puudusid küllaldased kogemused vastavaks tööks. Seetõttu oli katsekultuuride pindala väike ning puudus katsevariantide korduvus. (Nõmmealade taasmetsastamise ja nõmmemetsade majandamise küsimusi 1958.)

Katsetulemuste põhjal soovitas dotsent Peeter Rõigas optimaalseks tiheduseks 10 000 kultiveerimiskohta, mis kindlustab normaalse tihedusega metsanoorendiku saamise. Kuna suurem osa puujuuri asus pindmises, mõne sentimeetri sügavuses kihis oli õhuke mulla pealiskihit juurtega tugevasti läbi kasvanud ning tekkis toitainete puudus. Seetõttu võib liiga tihe istutus või külv viia kultuuri hukkumiseni. (Nõmmealade taasmetsastamise ja nõmmemetsade majandamise küsimusi 1958)

Katsekultuur maapinna erineva ettevalmistusviisi mõju selgitamiseks

1940. aastal rajati TÜ Metsandusliku Uurimisinstituudi poolt katsekultuur maapinna erineva ettevalmistusviisi mõju selgitamiseks metsakultuuride kordaminekule ja kasvule. Katseala jaguneb kolme kõrvutiasuvasse ribasse. Äärmised ribad hariti traktorkünni teel, keskmisel valmistati maapind ette lappidena. (Katseala arvestuskaart MP. 43)

Kultiveeriti ribadena mäнди, kuuske, kaske, halli leppa, sangleppa, saarvahtrat. Okaspuid oli ühes reas keskmiselt 90 ja lehtpuid 45. Kündmata maale rajatud kultuuri täiendati 1940-1950. aastatel hukkumise tõttu korduvalt männi istutuse ja külviga. Seetõttu ei ole kündmata maal puude vanus ühesugune. Küntud maal kultuure täiendatud ei ole. (Katseala arvestuskaart MP. 43)

Kordusmõõtmised on toimunud aastatel 1950, 1955, 1958, 1980, 1984. Põhiliselt on seda katsekultuuri uurinud ja tulemuste põhjal teadustöid kirjutanud metsateadlane U. Valk. (Katseala arvestuskaart MP. 43)

Künnikihi mõju selgitamiseks puude juurestiku arengule teostati 1957. aastal antud katsealal juurestussügavuse ja juurestutiheduse

mõõtmisi. Selleks kaevati puude ridade vahele ristseintega kraav, mille ühes seinas läbilõigatud juureotsad ettevaatlikult vabastati. Mõõtmisel ilmnes, et kündmata alal moodustab mänd väga pinnalähedase juurestiku, millel üldjuhul puudub peajuur. Samas küntud alal moodustab mänd märksa sügavamale tungiva juurestiku hästi väljakujunenud allakulgeva peajuurega. (Nõmmealade taasmetsastamise ja nõmmemetsade majandamise küsimusi 1958)



1. juuni 1948.

9-aastane männi istutus küntud (pildil paremal) ja kündmata (pildil vasakul) alal. Foto: Peeter Rõigas.



2. juuni 1957.

18-aastane männi istutus küntud (pildil paremal) ja kündmata (pildil vasakul) alal. Sama koht kui eelmisel fotol.

Foto: Peeter Rõigas.

1950. aastatel ei olnud Sagadi metskonna põlendikel täisküнди võimalik teha tehnika puudumisel. Seetõttu kasutati nõmmealadel praktikas ikkagi endiselt maapinna ettevalmistamist lappidena. Väikeste kändude juurimine nõmmealade raielankidelt oleks ka võimsate traktorite olemasolu korral raske ülesanne. Seetõttu tehti 1958. aastal Sagadi metskonnas isegi ettepanek kändude eemaldamiseks lõhkeainetega õhkimise teel. (Nõmmealade taasmetsastamise ja nõmme-metsade majandamise küsimusi 1958)

Katsekultuur on looduses ära tuntav ning hästi on näha, et kõige paremaid tulemusi on saadud männi ja kase istutamisega küntud mulda. Teistele kasutatud puuliikidele ei sobinud nõmmemänniku kuiv ja liivane pinnas, seetõttu on kultiveeritud kuused väga kidurad ning kõik teised liigid (sanglepp, hall lepp ja saarvaher) on katsekultuurist hävinud.

Mäгимänni kultuurid Oandu ümbruse metsades

Siinsed mäгимänni kultuurid on rajatud 20. sajandi esimestel kümnenditel. Arvati, et mäгимänd parandab kehvadel nõmme- ja põlendikualadel pinnast. Seetõttu istutati teda enne hariliku männi kultiveerimist. Üheks põhjuseks võis olla ka mäгимänni kasutamine liivade kinnistamiseks luidetel ja põlendikualadel.

Metsateadlane Oskar Daniel on oma raamatus Metsakasvatus II (1927) kirjeldanud tuiskliivade kinnistamist mäгимänni abil:

„Viimasel ajal on selleks suure eduga tarvitama hakatud Pinus montana, var. uncinata. Tema headeks külgedeks on see, et ta „pudetõve“ all ei kannata, üldiselt väga vastupidav on, kiiresti oksa laiendab, selle läbi pinda katab ja 10-15 aasta vanuses seemet hakkab kandma, mis edendab kiiret loomulikku metsamist.“

Vanemad siinsed mäгимänni kultuurid on nüüdseks ligi sada aastat vanad, vastupidav mäгимänd on võimeline ka looduslikult uuenema ning ise edasi levima. Lisaks mäгимännile on Oandu ümbruse metsadesse istutatud valget mändi, halli mändi, seedermandi, siberi ning euroopa lehist.



15-aastane mäгимänni kultuur.
Foto: Sagadi metsandiku
1929. aasta metsakorralduskava.



Mäгимänni kultuur Kõrve tee ääres
2007. aastal.
Foto: Triin Neljandik

Vaigutuslangid

Oandu metsades võib mitmel pool märgata männitüvedel kalasaba meenutavaid mustreid. Need on jäljed vaigu kogumisest. Vaigul on okaspuude elus kaitsev ülesanne, ta valgub puule tekitatud haavadesse, takistades haigusetekiitajate ja kahjurite sissetungi.

Eestis toimusid esimesed vaigutuskatsed 1918. aastal. Siinsetes metsades alustati vaigu kogumist 1949. aastal ja lõpetati 1970. esimesel poolel seoses Lahemaa rahvusparki moodustamisega. (Reintal 2001)

Vaiku koguti kasvavatelt männipuudelt. Selleks kõrvaldati kuni 5 meetri kõrguseni osal puu tüvest korp, tüvele tehti püstrenn ja seejärel rennist kahele poole kaldlõiked. Kogu lõigete ala nimetati karriks. Renn alla kinnitati vaigu kogumiseks koonusekujuline topsik.

Vaiku kasutati värvide, õlide, kampoli, lakkide ja lahustite valmistamiseks, kirjutus- ja trükipaberi koostisosana, metallurgias,

32 raadiotehnikas, elektriisoleermaterjalina, linoleumi valmistamisel ja ravimitööstuses (seebid, salvid, plaastrid).

Tänapäeval riigimetsades enam puid ei vaigutata. Kuna vaigutati eelkõige neid lanke, mis pidid lähimate aastate jooksul lageraiesse minema, on vaigutatud metsi vähe järele jäänud.



Vaigutusjäljed on määndidel näha veel aastakümneid hiljem. Foto: Triin Neljandik

Looduslikud ja poollooduslikud pärandkultuuri objektid

Oandu ümbruse põlistes küldes nagu Sagadi ja Lauli võib lisaks pärandkultuuri objektidele leida huvitavaid ajaloomälestisi – näiteks kultusekive. Sagadi mõisaga on seotud mitmed mõisakultuuri objektid. Paljud neist on muinsuskaitse all, kuid leiab ka selliseid mälestisi, mida ei kaitsta ja mida teavad juhatada vaid kohalikud elanikud. Sellised objektid on näiteks mõisapargis olev kirjadega kivi, Paistemägi ning Lubjaahju rüngas.

Oandu ümbruse pärandkultuur on oma olemuselt mitmekesine ning pärineb mitmest ajalooperioodist. Osalt on seda mitmekesisust aidanud säilitada pikaajaline piiritsoonis olek, samas on võõrvägede tegevus nii mõnelegi pärandkultuuri objektile saatuslikuks saanud. Objektide säilimisele on mõningal määral kaasa aidanud siinsete alade kuulumine Lahemaa Rahvusparki.

Vanad kohanimed

Eesti Kirjandusmuuseumi Rahvaluule arhiivis on säilitatud rahvajutte kahest oletatavast hiiekohast või pühapaigast Oandu ümbruses: Vanakabeli nõmmest (osades allikates ka Vanakabeli mägi) ja Varet nõmmest.

Vanakabeli nõmm asub Pedassaare ja Pihlaspea külade vahel metsas. Tegemist on rootsi ajal ehitatud vana Pihlaspea kabeli asemega (Pärast Esku kabeli valmimist 1845. aastal ehitati Pihlaspea randa mere äärde uus Pihlaspea kabel).

Mõnedel andmetel olevat vana Pihlaspea kabel ehitatud 1673. aastal (Tarvel 1983, Sandberg). 1693. aastal olnud see päris lagunenu ning seda kasutatud ainult kuumavarjuks külakarjasele keskpäevase palavuse ajal. Siis palutud konsistooriumi algatada uue kabelihoone ehitamist, aga mitte enam vanasse kõrvalisse kohta, vaid keset küla, nii et karjapoisid ei saaks kabelit lõhkuda ning et keegi ei matakse enam surnuid ilma kirikliku matusetalitusega ega väljapoole surnuaeda kalmetesse. (Tarvel 1983)

Tarveli arvates (1983) ei saanud kabel aga 20 aastaga niipalju laguneda ning seetõttu ei pärine kabel arvatavasti mitte 1673. aastast vaid on märksa põlisem.

1699. aastast pärinevale kaardile nimega “*Saggad Mätzikus och Saus*” on kabel märgitud. (EAA, f 1, n 2, s C-IV-121)

Kabelihoone olnud puust ja selle ümber asunud surnuaed. Kabel lammutati 1845. aastal ning materjale kasutati Esku kabeli ehitusel. (Sandberg)

Rahvajuttude järgi on juba enne kabeli rajamist olnud samas kohas ohverdamis- ning matmispaik:

“Piblaspää ja Jorika küla ligi, umbes pool teist wersta merest eemale on üks kõrgem küngas metsa sees, seal on palju pissikesi kiiva maas, rahwas hüüab seda kohta Wana kabeli määks. Seal on enne wanast inimesed koos käänud, igaiks kes senna on läinud on übe kiwi senna ohwriks wiinud, ilma ohwrita ei ole keegi läinud. Sest on siis see kiwi hunik sijnud, mis seal praegu on. Kas se tõeste wana Iie kohd on wõi on seal mõni muu kabel olnud, seda ma ei tea”. (EKM ERA E 21224)

Vanakabeli nõmmega on seotud rohkelt rahvapärimest. Vanemad inimesed mäletavad, et nende vanemad olevat Vanakabeli nõmmel riste näinud. Samuti on Rahvaluule arhiivis mitmeid teateid kohatumisest vaimudega, kes Vanakabeli nõmmel kas ketrava naise või tõllas sõitvate sakste kujul ennast ilmutanud.

Lõppe küla mehed teinud korra omale võrgu kuivatuse ja kalameeste eneste tarvis sauna, paed olnud puudu aga need toodud Pedassaare “Wanakabeli nõmmelt” vanast matuse kohast, mis ju metsa alla oli jäetud, ühest suuremast paatest ehitud haua sambast ja kerise paas saanud hauakirja ja nimelauast (paest). Aga seal saunas pole ükski magada ega rabu saanud: pimedal ajal hakanud kerise paas (see haua kiwi) kükuma ja hõljuma ja kõik kivid liikunud iseenesest. Rabu pole muidu saanud kui viidud haua kivid tagasi ja pandud oma endise kohale.

* Täbendus Vanakabeli nõmmest. Nimetud koht on Haljala kihelkonnas Sagadi mõisa maa pääl. Umbes saja aasta eest on see kabel säält ära kadund. On täiesti metsa sees. Hundid on hauad labti kiskund, sellepärast on teise

kobta muudetud. Praegu on seal suur neljakandiline kivi (tabumata) looduse töö seda olla altariks (armulanaks) pruugitud. Ka see haud, kust kerise paat Lõppele viidi on veel vaevalt tunda aga sellest hana kivist oli mõne aasta eest veel üks osa järele mille kirjadest tükati juba ära oli püüend aga mis veel tunda oli kirjutasin ma ülesse ja saatsin mineval aastal br Kuhlbarile. Praegust ei mäleta ma muud kui nimi Jurian Htðkai ja aastanumber 1600. Rabwa jutu järel olnud see üks laeva kapten aga kirjatähed nimetavad nagu kindrali ehk küll täiesti ei olnud enam tunda. Säälsamas matmise kobas on ka laialised kivivared (hunnikud) mis ohvri kividenä olla kokku tassitud. Igaüks viinud ohvriks nii suure kivi kui keegi jõudnud kanda, ohverduse paik või hiis on ennem juba sääl olnud, kui kabel tehti, aga kabeli põlves kestnud sääl veel see ohverduse viis edasi. Ka on sääl paar versta hommiku poole edasi teine ohverdamise paik suure kivivirnadega nimega Waretnõmme hiis. (EKM ERA E 44743-753)

Pedassaare Kaarli talu aidas asuv puust naisekuju olevat muuseumi hoidja Harald Lassi tädi sõnul toodud Vanakabeli nõmmelt kabeli lammutamisel. Kaarli talu kunagine peremees oli Sagadi mõisa rannakubjas. Kuju meenutab laeva vöörikuju, mis võis kunagi tõesti rannakabelit kaunistada.



36 Tõrvaaugu mägi

Eesti Ajalooarhiivi vanadelt kaartidelt on näha, et Koljaku-Oandu astangut on selle erinevates paikades nimetatud Tõrvaaugu mäeks, Tõrapmäeks, Künnapmäeks ja Pika jala mäeks. Tänapäeval on nendest nimedest ainsana kasutusel Tõrvaaugu mäe nimi.

Tõrvaaugu mägi on oma nime saanud seal asunud tõrvaahjude järgi. Tõrva ja tõkatit oli mõisal vaja nii ehitustegevuses, paatide tõrvamiseks ja vankrite määrimiseks kui ka müügiks. (Reintal 2001) Tänapäevaks ei ole siin kunagisest tõrvaajamisest säilinud rohkem märke kui sellele tööle viitav kohanimi.

Üle Tõrvaaugu mäe läheb rannakülade poole väike metsatee, mida kutsutakse Kõrve teeks. Seda mööda käisid rannakülade inimesed Eskule kabelisse ja lapsed kooli. Suurem osa kirikuteest käidi paljajalu, et mitte kalleid jalanõusid kulutada. Alles kilomeeter enne Eskule jõudmist, Tõrvaaugu mäel, pandi kingad uuesti jalga.

Teise Maailmasõja ajal korjati ülessulatamiseks kokku värvilist metalli, muuhulgas ka kirikute kelli. 1943. aasta juulikuus viidi Esku kabeli tornist ära kaks kirikukella ning peideti Tõrvaaugu mäele tee alla. Kellad toodi uuesti välja kabeli 100. aastapäevaks 1945. aastal. (Weinmann)



Oandu ja Koljaku vahel katkestab männimetsaga kaetud liivase tasandiku äkki järsk astang, mis on tekkinud mandrijää tegevuse toimet rohkem kui 10 000 aastat tagasi. Järsaku jalamil tungib põhjavesi paljudes kohtades allikatena maapinnale. Suuremaid allikaid on 15, väiksemaid niresid aga ei jõua keegi kokku lugeda. Peaaegu kogu astangualune mets on seetõttu soine ja märg. Siinsete allikate vesi on väga puhas ja sisaldab vähe lahustunud soolasid. (Neljandik 1998)

Laevapõhja allikas voolab sügavas sätkorus. Tähelepanelikule vaatajale meenutab see kiilukujuline org suure laeva nina poolt kaldasse tekitatud jälge. Oru põhjas voolavat allikat ongi rahvasuu nimetanud Laevapõhja allikaks.

Vanasti ulatanud meri Koljuka mäe alla. Rootsi kuninga laev jäänud sinna randa peatuma ja kuningas ise põgenenud maale vaenlaste eest. Joostes läbi allika soone, kaotas ta oma raudtaldadega saapad ära, mis eestlased



pärast üles leidnud ja kuningas leidis varju "Ligedama reieahjus" haokubude taga. Selle tänutäheks kinkinud ta Ligedama peremehele talu. Nüüd aga on meri taganenud üle kolme kilomeetri. Rootsi kuninga Karl XII laeva põhi on veel praegugi näha, mille põhjas voolab allikas, mida nimetatakse Laevapõhja allikaks. (EKM ERA II 216 576/7)

Orgu, milles Laevapõhja allikas voolab on vanadel kaartidel ning Rahvaluule arhiivi tekstides nimetatud Ahisadamaks või Aisadamakas.

Ahisadam on praegu soo Ahisadama mäe all versta 3 Võsult. Sääil on laeva raak siilda 10 pikk nüüd jo soo sisse vajund, pooles mäe rinnas, kus Laevapõhja allikas seest välja jookseb. Laev olnud tammine, pulkadega kokku lastud, kirvega kokku lihitud kaartega. Kaartest tehtud veel öövli pakkusid. (EKM ERA II 198 102/123)

Rahvasuu on nime andnud veel ühele Koljaku-Oandu astangu allikale, mida kutsutakse Viinaallikaks. Viinaallikal olevat ümberkaudsete külade: Oandu, Sagadi ja Lauuli rahvas puskarit ajamas käinud. Kõrge astanguvalli taga ning keset metsa asuv koht oli uudishimulike silmade eest piisavalt varjatud, samuti oli allika näol olemas vajalik jahutusvesi.

Kalmunõmme mägi

Umbes poolteist kilomeetrit Altjalt Vihula poole asub Kalmunõmme mägi.

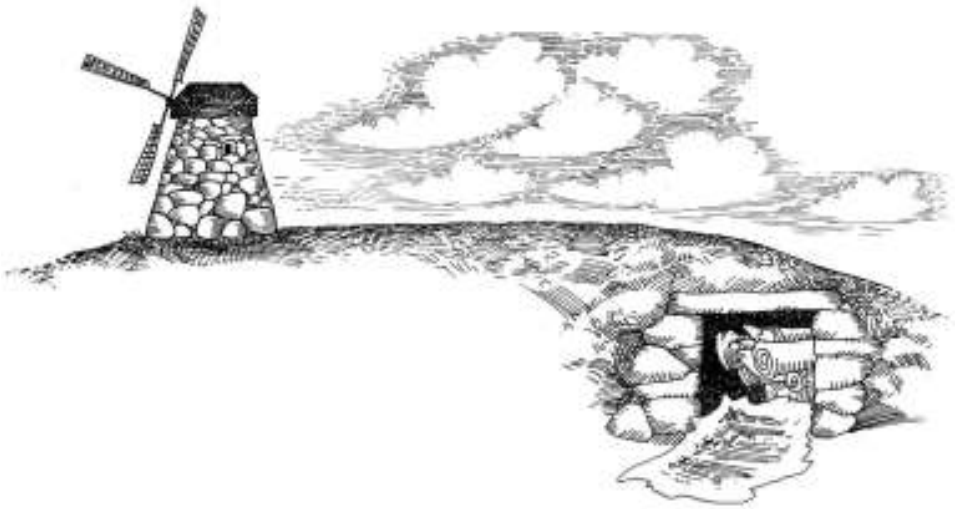
Ennemuiste hakanud kaks pulmarongi kitsal teel nimetatud mäe juures. Kuna kumbki neist ei tahtnud teisele teed anda, tekkis tiili peupoiste vabel. Tapluses surmati üks mõrjaist. Sest ajast saadik kummitab sääil. (EKM ERA II 216 267/1)

Paistemägi

Paistemägi asub Sagadi mõisast Palmse poole sõites paremat kätt tee ääres. Kunagi asus selle koha peal Sagadi mõisa tuuleveski.

Enne suure maakivist hollandi tuuliku ehitamist olevat Paistemäel olnud 2 väiksemat puidust tuulikut, millest üks jäi kuni lagunemiseni tööle koos hollandi tüüpi tuulikuga. (Reintal 2001)

Paistemäe pääl Sagadi tuuleveski taga peab maa sees kelder olema, kus vanades kirjades seanaha pääl üleval peab seisama, kuda rahvas enne siin maal on eland. Külmaallika kohas leidand teumebed niisuguse koha, kus maa all kumisend. Mõis ei pea laskema keldrit lahti võtada – pärast inimesed saavad teada, mis siin õige on tehtud. Teumebed taband oma käpa pääl pühapä keldri lahti võtada: küüll otsinud veel keldri kohta aga enam ei ole leidand. (EKM ERA II 198 103/126)



Põlised teed

Üks paremini säilinud metsateid Oandu kandis on **Kõrve tee**, mis ühendas Sagadi mõisa rannakülasid Esku külaga, **Tepelvälja tee** kaudu Sagadi mõisaga ning **Seljaku tee** kaudu Oandu karjamõisa ja Võsu külaga. Kõrve tee ääres asub samanimeline talukoht, kus on elanud Sagadi mõisa metsahärra. Tee ääres on alles ka veel verstakive aastaarvuga 1844. Verstakivide olemasolu näitab, et tegemist oli mõisa jaoks tähtsa ühendusteega.

Varsti pärast 7. verstakivi hargnes Kõrve tee vanasti kolmeks, praeguse tee koht oli siis ainult väike rada, suur tee läks edasi ida poolt Pihlaspea vana kabeli asemelt läbi. (EAA, f 1324, n 1, s 590)

Seega on Kõrve tee olnud läbi aegade kirikutee, enne 1845. aastat käidi seda mööda Pihlaspea kabelisse ja hiljem Eskule. Hargnemiskohta on kutsutud Kolmeristik.

Kõrve tee on seotud mitmete teiste vanade metsateedega. Eskult tulles natuke maad peale Tõrvaugu mäge ristub ta **Seljaku ehk Selja teega**. Seljaku tee kulgeb mööda vanu metsaga kaetud luitevalle ning on selle järgi ka oma nime saanud. Sellistest rannäärsetest astangulustest kõrvalistest metsateedest on teateid juba muinasajast. Praegu kulgeb mööda Seljaku teed Võsu-Oandu matkarada.

Järve tee sai alguse Jorika külast, Vergi ja Pihlaspea külade vahelt ning läks Kõrve talust mööda üle Järve heinamaade Võsule. Järve tee oli talvel sõidetav ka hobusega. Nime on nii tee kui ka Järve heinamaad saanud Võsu lähedal asunud Üllikjärve järgi.

1861. aastal lasti Üllikjärv Jaanioja kaudu Käsnu lahte tühjaks. Peapõhjuseks olnud Palmse mõisniku soov Võsu tellisetehase jaoks järve põhjast savi kätte saada. Järve põhi muutus sooks, mida kutsuti Järvesooks. (Reintal 2001)



Piga tee sai alguse Pihlaspea külast Üleallika pere juurest ning läks Ojakivist mööda Võsule (Ojakivi on rahvasuu kutsunud ka Piga Suurkiviks). See oli kõige otsem tee rannaküladest Võsule ehk nagu rannarahvas ütles „Piga tee on silmalt”. Piga tee oli jalgsitee ning hobusega seda mööda ei sõidetud. Piga teed mööda käinud Pihlaspea naised Võsu turule võid, mune, marju ja kalu müüma.

Talvel paksu lumega rannaäärsete külade vahel liikumiseks teid ei kasutatud vaid sõideti otse üle merejää. Hugo Kriiva Vergi külast jutustab:

„Ega talvel siit teed käidud. Tee läks Altjale sirgelt mööda jääd. Siis oli talvel hea käia. Siin oli lage ja see tuiskas nii kinni, et siit ei pääsenud läbi aga siis käidi mööda jääd. Peremees, kes siin enim elas, ütles alati, et nägid juba siit aknast kui Altja poolt hakkas hobune tulema, siis teadsid. Aga nüüd ei paista enam midagi.”

Hilisemal ajal sõideti mööda jääd tõukekelkudega, mida rannarahvas soomlaste eeskujul „potkuriteks” hüüab. Kelkusid tehti ise aga palju neid ei olnud. Nii oli vahel ühe tõukekelgu peal korraga seitse last.



42 Tuki kõrts

Tuki kõrts töötas tormise ilmaga kui laevad tulid Vergi sadamasse tormivarju. Vahel oli sadamas korraga mitukümmend alust. Mere-meestel raha oli aga Vergi külas puudus kõrts, kus seda kulutada. Siis osteti Vergi kauplusest viina ning tehti poe taga tuulevarjus lõkke üles. Iga laeva meeskond ikka eraldi oma lõkke juures. Pärast tormipäevi hõõgunud lõkkeasemetel tukid veel tükk aega – sellest hakatudki kohta Tuki kõrtsiks kutsuma.



Pärimuste, nimedega, tekstidega kivid

Üks huvitavamaid pärandkultuuri objektina arvele võetud kive asub Sagadi mõisa pargi servas. Tegemist on omapärase kujuga rändrahnuga, millele on suurte tähtedega kirjutatud:

TE
SAXA LOQUUN-
TUR.
MG. 1877.

Kiri on ladina keeles ja sellest võib välja lugeda lause: „kivid kõnelevad” aga miks selline kivi pargi servas seisab on seni veel teadmata.

Üks tuntumaid kive Oandu ümbruses on kindlasti Altja Suurkivi ehk Titekivi, kust Altja peredesse lapsi toodi. Mida aga tihti ei teata on see, et oma titekivi oli peaaegu igal rannakülal.

Tööde ja tegemistega seotud mälestised

Mustoja tellisevabrik

Tellisepõletamine võttis siinkandis suurema ulatuse 19. sajandi algul. Inimtööjõud tuli 19. sajandil peamiselt kaugemalt, niihästi savivedajad kui plonnitegijad kui ka kivipõletajad-oskustöölised. (Tarvel 1983)

Lähim suur tellisevabrik asus Võsul ning kuulus Palmse mõisale. Sagadi mõisa telliselöövvis Ligidamal tehti telliseid eeskätt Sagadi enda tarbeks.

Mustoja tellisetehas kuulus Vihula mõisale, Vene Verstakaardile (1897. a; 1:42 000) on Mustoja tellisevabrik märgitud. Eesti ajal kuulusid tellisevabriku hooned ja maa riigile, kes seda välja rentis.

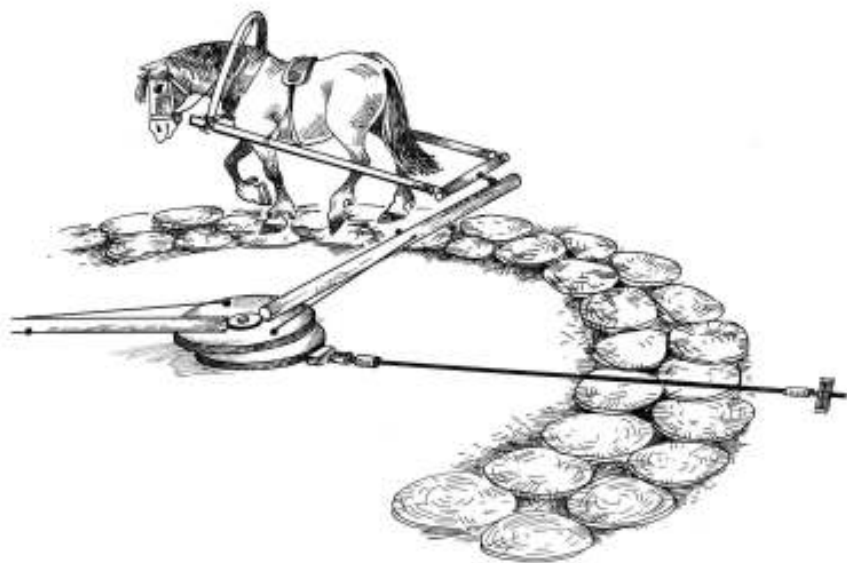
Mustoja küla läänepoolset serva, kus tellisevabrik asus, kutsus rahvas Toompeaks. Tellisevabrikul oli kaks suurt kuivatushoonet, mille vundamendid praegugi metsa all näha on. Põletusahjud asusid vundamentidest küla poole üle oja. Mustoja savi olevat olnud väga hea ja „rasvane” ning sellest tehtud tellised kvaliteetsed.

1929. aasta Sagadi metsandiku metsakorralduse kavas on kirjas, et Mustoja telliskivitehas töötab 10 töölise ja ning tarvitab aastas umbes 100 tm küttepuid.

Kui sõda peale tuli, jäi tellisepõletamine pooleli, pooleldi põletatud kivid jäid veel ahju. Nõukogude ajal olevat tahetud tellisevabrikut taastada kuid töö olevat pooleli jäänud.

Jutustab Viktor Reinsalu Mustoja külast: „*Tellisvabrikust on alles ainult kaks kuivatushoone vundamenti metsa all. Põletusahjud asusid vundamentidest küla poole üle oja. Hobune vedas savisegajat, kust plönnid*

välja tulid. Kivipõletamisega tegeles Arras. Kaabu oli peas, püksisääred üles keeratud, labidas käes viskas savi. Plönnid tuli sealt välja lõigata, üks traat oli niisugune, kõik tehti käsitsi. Väga head tellised. Meie maja korsten on ka tehtud nendest tellistest. 1939. aastal läksid minema välismaale. Kolhoosi ajal siis lõpetati ära. Tal olid abilised ka, üks pere: naine, mees ja kaks last, need olid kõik tööl tal seal. Pärast läks pankrotti, enam töömehi ei jõund pidada ja siis ise viimane kord katsetas veel. Aga tal ei tulnd sest välja midagi, eriti tulu ei toond vist. Kolhoosi ajal lagunes ära nagu see Merinõmme seltsimajagi. Viidi Täitevkomiteele kütteks - tugevad palgid, kõlisesid kõik.



Lubjaahjud

Sagadi külast Palmse poole viiva Sihiootsa tee lähedal on paeplatool teada vana lubjapõletuskoht, mida kutsutakse Lubjaahju mäeks. Lupja olevat põletatud ka Sagadi mõisa juurest Altja poole mineva tee ääres. Seda kohta teati nimega Lubjaahju rüngas.

Laevaehituskohad

Aastatel 1888-1941 ehitati Vergi lahe piirkonnas (Vainupeast kuni Lobi küalani) 17 suuremat laeva. Suuremate laevade ehitusplatsid olid Altja neeme otsas, Vergi saare (praegune Vergi poolsaar) põhjapoolsel küljel, Jorika rannal, Pedassaares poolsaare idakaldal vastu Vergi neeme ja poolsaare läänepoolsel küljel Pedassaare ja Natturi vahelisel kaldal. (Tenimäe)

Kõige rohkem on suuri purjelaevu Vergi lahe piirkonnas ehitatud Pedassaare poolsaare kallastel. Laevaehitusplatse oli kaks, ühte neist oskas Pedassaare Kaarlerahva talu pererahvas veel täpselt näidata. Pedassaare poolsaare läänepoolset ehitusplatsi teadis ka Lembit Liikane Lobi külast, kelle ema olevat laevaehitajatele süüa keetnud.

Pedassaare mehed olid laevade muretsemiseks vajaliku algkapitali kogunud salakauba veoga Soomest. Peamised kaubaartiklid, mida üle lahe viidi, olid sool, tubakas, tuletikud ja peensusukkur. Algul kasutati selleks väikseid ilma tekita ühe- ja kahemastilisi purjepaate. Teenistus oli tollel ajal hea ja nii hakati muretsema suuremaid laevu. Veeti ka talumeestelt kokkuostetud kartuleid Soome ja Peterburgi. Kui algul Võsul ja seejärel Loksal valmisid tellisetehased algas telliste vedu Soome, Peterburgi ja Tallinna. (Tenimäe)

Esimene, kes Pedassaares suuri laevu hakkas ehitama oli Kaarlerahva talu peremees Daniel Romm. Kaks esimest laevakiilu lasi ta maha panna 1899. aastal Pedassaare neeme läänepoolses küljel Pedassaare ja Natturi külade vahel. Kahemastilised kaljased valmisid 1901. aastal ja said nimeks „Anna” ja „Irma”. Peale nende valmimist alustas Daniel Romm samas kohas 1902. aasta kevadel jälle korraga kahe laeva ehitamist. 1903. aastal lasti vette kahemastilised kaljased „Noora” ja „Neptun”. Pedassaare poolsaare idapoolsel küljel valmisid laevad „Alma”, „Venus”, „Mars” ja „Jupiter”. Seega ehitas Daniel Romm 12 aasta jooksul 8 laeva, neist neli kahemastilist kaljast ja 4 kolmemastilist kahvelkuunarit. (Tenimäe)

Esimese Eesti Vabariigi ajal ehitati Pedassaare neeme idakaldal veel üks kaugesõidupurjekas, kolmemastiline kahvelkuunar „Ahto”. Laeva ehitaja ja peremees oli Magnus Kolk Koolimäelt. (Tenimäe)

Põlised talukohad – Altja Kõrve talu

Kõrve talu endisaegne nimi olevat olnud Matsu. Kõrve talu peremees Uutmänn, keda rahvas kutsus Matsu taadiks oli üheks esimeseks suurte laevade omanikuks Vergi lahe piirkonnas. Koos teiste väikeste kaasosanikega ostis ta 1888. aastal Valge mere äärsete randlaste käest kahemastilise brigantiini „Svjatoi Nikolai”, mida asus juhtima tema poeg Jaan Uutmänn. Matsu taadile kuulusid erinevatel aegadel järgmised laevad: kahemastiline kaljas „Kadri”, kolmemastilised kahvelkuunarid „Marta”, „Merkuur”, „Saturn” ja „Katariina”. Lisaks suurtele purjekatele kuulus Matsu taadile ka väikeseid purjelaevu. (Tenimäe)

Matsu taadi vend Aleksander Uutmänn ehitas 1913. aastal laeva Kõrve talu õuel. Kõrve talu asus merest pool kilomeetrit eemal ning laeva vettelaskmiseks lasti Kõrve talu heinamaa 1913. aasta sügisel kraavi sulgemisega vett täis, mis hiljem jäaks külmus. Üle Vergi maantee kuni mereni tehti jäätee, kuhu veeti veel vett peale, et tee hästi libe oleks. Laeva kerele rakendati ette üle 20 hobuse regedega ja sellise karavaniga liiguti mööda jääd. Laeva kere toimetati Vergi lahe ankruplatsile, kus ta lõplikult valmis tehti ja üles taageldati. Laev valmis 1914.a maikuus ja sai nimeks „Nikolai” (Tenimäe)



Kõrve talu on kunstnik Richard Uutmaa sünnikodu. Richard Uutmaa sündis 1905. aastal. Ehkki pärast Pallase lõpetamist elas Uutmaa Tartus ei katkenud sidemed kodukoha Altjaga, kus kunstnik veetis sõja-aastad. Hilisematel aastatel elas Uutmaa Tallinnas kuid suvekodu asus samuti Virumaa põhjarannikul Eisma külas. Oma maalidel kujutas ta sageli kalurite ja rannaeluga seonduvat. (Veispak 2005)

Vahtkondade kordonid – Kõrve metsavahikoht

Kõrve metsavahikoht asub keset metsa Esku ja Pihlaspea vahel. Enne uue metskonnahoone valmimist Oandul olevat seal elanud Sagadi mõisa metsahärra. Hiljem, kui metsäülem kolis elama Oandule, jäi Kõrve metsavahikohaks.

Kõrve maja oli ka üks vähestest taluelamutest Sagadi mõisa maadel, millel 1875. aastal oli olemas korsten. (Tarvel 1983).

Sagadi metskonna alaliste metsatöölise kohtade nimekirjas on 1942. a kirjas ka Kõrve. Hoonetena on nimekirjas üles loetud elumaja rehealusega, laut, ait, kelder ja ladu. Koha suuruseks oli enne 6,52 ha (ringkirjaga vähendati metsatöölise kohtade suurust 4 ha-ni). Koha kasutajaks on märgitud Magnus Mäearu.



Kõige viimane elanik Kõrvel oli Hõövli nimeline metsatööliline, kelle järgi ka talu sai rahvasuus uueks nimeks Hõövli maja. Kõrvel olid hooned olemas veel kuni 2003. aastani kui need matkajate hooletuse tõttu tekkinud tulekahjus hävisid.

Metsavahikohast veidi eemal kunagisel soisel karjamaal on säilinud veel Kõrve ladu. Ladudeks kutsuti siinkandis heinaküüne.

Keldrid

Atja jõe liivases kaldavallis asusid Magasimaa kartulikoopad. Tänapäevalgi on näha kümne maakividega vooderdatud keldri asemel.

Magasimaal asus mõisa moonamaja, kus elas korraga viis peret. 1932. aastal mõõdeti siinkandis maad välja ja Magasimaale jäi elama ainult Teppede pere.

Magasimaal olevat olnud ka üks Palmse valla magasiaitadest, mille järgi koht on oma nime saanud. Magasiaidad vilja tagavarade jaoks rajati mõisate ajal kohustuslikus korras lisaks mõisa viljaaitadele selleks, et talunikud vähem mõisast sõltuksid ja et järgmisel kevadel vaatamata viljaikaldustele ja näljale ka midagi külvata oleks. (Reintal 2001)

Kiviaiad



Oandu ümbruse kiviaiad on ehitatud maakivist. Kive siinkandis jätkus, Sagadi ja Oandu vahel asuvat Väike-Lauli küla kutsuti vanasti Kivikülaks. Kiviküla ühendab Oanduga üks siitkandi pikimaid ja paremini säilinud kiviaedade võrgustikke, mille kogupikkuseks on tänapäevalgi 9,5 km. Aedade süsteem ulatub Oandult peaaegu Sagadi mõisani, läheb paaris kohas läbi Altja jõe ning oli kunagi ühenduses Lauli küla kiviaedadega. Kahjuks on osa aedadest maaparanduse käigus lõhutud.

Suur osa rannakülade kiviaedadest on lõhutud sõja ajal kui neid kasutati kaitserajatiste ehitamisel; näiteks Pedassaare ja Natturi vahel olevatest kiviaedadest on suur osa läinud saksa sõjaväe rannakaitsepatarei ehituseks ja kaevikute vooderdamiseks.

Kiiged, kiigemäed, kooskäimise kohad

Mitmed kunagised kiigemäed ja kooskäimise kohad on nüüdseks võssa kasvanud ja unustatud. Oma kiik oli peaaegu igas külas. Sagadi, Lauli ja Tepelvälja rahvas käis kiikumas Sagadi-Altja tee ääres asuval Kiigemäel.

Tepelvälja külast Magasimaa talust pärit Salme Teppe (sündinud 1920. aastal) jutustas Kiigemäel käimisest järgmist:

„Kui palju me Kiigemäel kiikumas käisime! No küll me laulsime nagu ööbikud. Küll me võisime laulda! Käisime ümberkaudse rahva noortega Lauli rahvas ja – igalt poolt tuli kokku! Mul oli hommikuti uni aga lõunal väbeke tukkusin ja jälle õhtal kiigele. Oh seda noore inimese asja küll. Tulime mööda teed nii et puukingad plagisesid jalas. Küll oli elu ilus kui sa noor olid!”



Altja külas on kiik küll tänapäevani alles, kuid ta ei ole alati samas kohas olnud. Praegusele kohale taastas Lahemaa Rahvuspark ta 1972. aasta jaanipäevaks. Kiigemägi on aga olnud läbi aegade küla noorrahva kooskäimise kohaks. Kiigemäel kiiguti, lauldi, tantsiti, mängiti ringmänge ja prooviti jõudu ning osavust. (Tarvel, Kurepalu 1996)

1927. aastast sai Altja ning ümberkaudsete külade (Mustoja, Vergi) noorte kooskäimise kohaks Merinõmme seltsimaja. Seltsimaja ehitas Altja-Mustoja Haridusselts kunagisest Vaeküla mõisniku suvemajast. Pärast seltsimaja valmimist kandus kogu vaba aja tegevus sinna üle. Ühiselt ehitati avar saal lavaga ning ruumid näitlejate jaoks. Olemas oli ka köök ja väike puhvet, mis pidude ajal töötas.

Talvel saagisid mehed jääd ja vedasid selle seltsimaja jääkeldrisse. Teisel korrusel olid toad, mida suviti üüriti välja Rakvere Teatri näitlejatele. Merinõmmes asus ka seltsi raamatukogu. Tegutsesid laulukoor ja näitering, korraldati mitmesuguseid kursuseid. Mererannas oli pöördkiige. Sõja lõpul läks Merinõmme põlema ja lammutati 1950ndate aastate algul. (Tarvel, Kurepalu 1996)

Heldi Nõgu Altja külast jutustab:

„Merinõmme oli siin veel olemas. Kui ma 12-13 aastane olin, siis ma juba vebkisin käia siin. Siis me tantsisime. Meil oli siin üks pillimees Opmani Edgar, kelle jalad olid haiged, tema käis karkudega, kumbki eraldi ei liikunud need jalad. Aga tema oli siis pillimees mängis meile. Ega mina ei tea mis pill tal oli kas oli lõõts või akordion igatabes üle rinna pill oli. Ja siis teda veeti kaasa, ükskõik kubu jalgratta pulga peal ja tema käis rõõmsalt ja mängis ja minu arvates kole hästi mängis. Väga hea oli tantsida selle järgi.”

Vergi küla noored käisid koos Pihlaspea ja Vergi vahel metsa sees oleval kõrgemal künkal, mida kutsuti **Piritaks**. Seal tehti lõket ja tantsiti. Vergi küla kiik olevat olnud vana rahvamaja juures metsa all.

Kiik ei puudunud ka Pihlaspea külast. Kiigeplats asus Kalda pere juures. Küla pillimehed mängisid nii viulit kui akordionit. Kiige juures käimine algas kevadel kui ilmad soojaks läksid ja kiigel käidi sügiseni.

Pedassaare ja Natturi külal oli ühine kiigeplats, mis asus mere ääres praeguse Ranna talukoha vastas. Viimase kiige postide alla olevat maetud pudel andmetega kiige ehituse kohta.

Lobi ja Lahe küla rahvas käis varasemal ajal koos Tantsukivi juures, kus oli suur kiik. Peeti ka sarvepuhumise võistlusi. Puhuja astus kivi otsa ja püüdis teistest ilusamini ning kõvemini puhuda. Puhumissarv tehti männiokstast, millele pandi võrud peale. Eesti ajal ehitati suur kiik Lahe ja Lobi küla vahele metsa äärde. Kiigel käisid nii Lahe kui Lobi küla noored. (Freyberg 1997)

Talvel käisid noored laupäeva õhtuti koos rehetubades, mängiti pilli ja tantsiti. Hiljem käidi tantsimas ka Oandu veski juures olnud suures laohoones.



Vanad teetähised

Oandu ümbruse metsateede ääres on veel säilinud vanu Sagadi mõisa verstakive, hilisemate kilomeetripostide eelkäijaid. Verst on vana vene pikkusühik, mille pikkuseks oli 1066,8 meetrit. Eestis oli verst kasutusel 1929. aastani kui võeti kasutusele meetermõõdustik. Verstakive pandi siitkandi mõisatest lähtuvate tähtsamate teede äärde. Sagadi mõisa verstakive võib leida Sagadist Oandule, Eskule (Tepelvälja tee), Koljakule, Pihlaspeale (Kõrve tee) ja Lobile viinud teede ääres.

Osale neist kividest on lisaks verstade arvule sisse raiutud ka paigaldamise aasta 1844.

Suuremate teede äärest on verstakivid tee laiendamise käigus kaduma läinud või mullavalli alla lükatud. Verstakive on säilinud ka Palmse mõisa teede ääres.



Ajaloolised piirimärgid

Pärandkultuuri objektidena võeti Oandu ümbruses arvele 18 piirikivi. Siinsed piirikivid on väga erinevad nii oma suuruse kui ka neile kantud märkide poolest. Leidub nii mõisa metsa piire näidanud nummerdatud kive, lihtsaid ristidega piirikive kui ka võimalike peremärkidega piirikive Pedassaare rannakülas. Mõned piirikivid on seotud kohanimega – nii on Kõrve tee ääres Kolmeristil asunud piirikivile kantud lisaks numbrile ka kolm risti.

Altjal asunud Toomarahva ristikivi nimelise piirikivi juures jätsid noored peolt tulles hüvasti ja vahetasid kivil istudes peomuljeid. (Tarvel, Kurepalu 1996)



Lobi kordon

Tsaariaegne piirivalve kordonihoone asus Lobi neeme Käsma lahe poolsel küljel. 1850. aastal ehitati uus kordonihoone Neeme harki. Piirivalvureid nimetati tollel ajal randrüütlikeks. Randrüütlid olid riigi ajateenijad, peamiselt venelased, vahel ka mõni eestlane hulgas. Randa valvati hobustel ratsutades ja prikkpaatidel. (Freyberg 1997)

Rannavalvesüsteem oli kavalasti korraldatud: randrüütlid said tervelt 2/3 tollitrahvist ja konfiskeeritud vara müügist endale. Kuna aga salakaubavedajad olid kavalad, kukkusid nad harva sisse.

1844. aasta oktoobris panid Lobi randrüütlid tähele, et Võsu mehed Jacob Post, Juhhan Wallmann, Samuel Rosenberg, Kusto Trangmann ja Jacob Lawik läksid pikemale reisile ja valvasid hoolega iga öhtu, kui oli Soome poolt tuul. 30. oktoobri öhtul märkasid varitsejad, et kaks paati jäid ranna lähedal ankrusse. Mehed hakkasid väikese kalapaa-diga soola maale tooma. Kui nad kottidega metsa jõudsid, kargasid



randrüütlid kallale, allohvitser Romanov paugutas püssi. Mehed hakkasid esialgu vastu, pärast põgenesid. Paadid läksid selle ajaga kaugemale ja tegid end klaariks. Metsa jäi 40 kotti soola ja kaks mütsi. Randrüütlid tundsid mütsid ära aga trahvi ei saanud ikka teha sest kodused vandusid, et mehed pole jalgagi toast välja saanud. (Tarvel 1983)

Eestlastest teenis Lobi kordonis viimasena Herman Borkmann Altjalt. Ta oli kordoni sadamavaht. Herman oli ka pillimees ning Lobi noored käisid kordonis tantsimas. Kordon lammutati 1940. aastal, et ehitada uus, kuid see jäi sõja tõttu tegemata. (Freyberg 1997)

Koltsi raketibaas

Koltsi raketibaas asus Käsmu lahe ääres Lobi küla lähedal metsas. Koltsil olid lisaks raketišahtidele ka kasarmud ning ohvitseride majad. Raketibaasi üks õppeväljakutest asus Pedassaare külas.

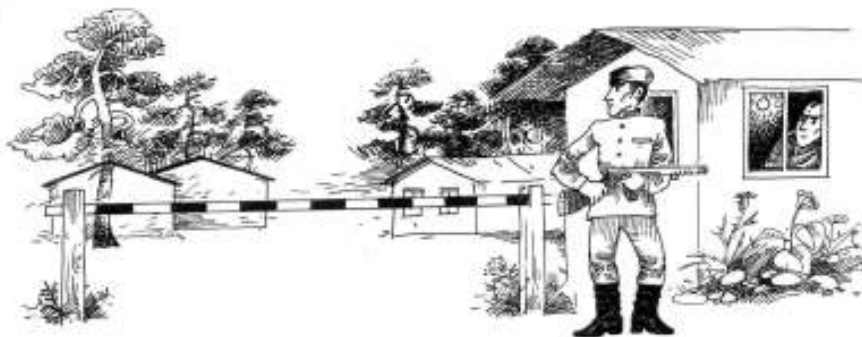
Vana Lobi-Võsu otsetee kulges mööda Koltsi randa ja inimesed olid harjunud sealtkaudu käima. Pärast raketibaasi ehitamist Koltsile seda aga enam teha ei saanud.

Jutustab Lembit Liikane Lobi külast :

„Ma tulin ka sügaval vene ajal otse ja vaatan et juba need boonud paistavad aga ei midagi - punase lindiga mees tuleb kontrollib dokumente. Ma olin õnneks tollel ajal linnas nõukogu saadik ja siis see laskis mind lahti, et usaldatud mees ikkagi: „Aga ära sinna poole vaata!”

Ma ütlesin, et: „Mis ma vaatan, ma tean mis teil seal on!”

“No mis seal on siis?”



Ma ütlesin, et "Kapsamaa!"

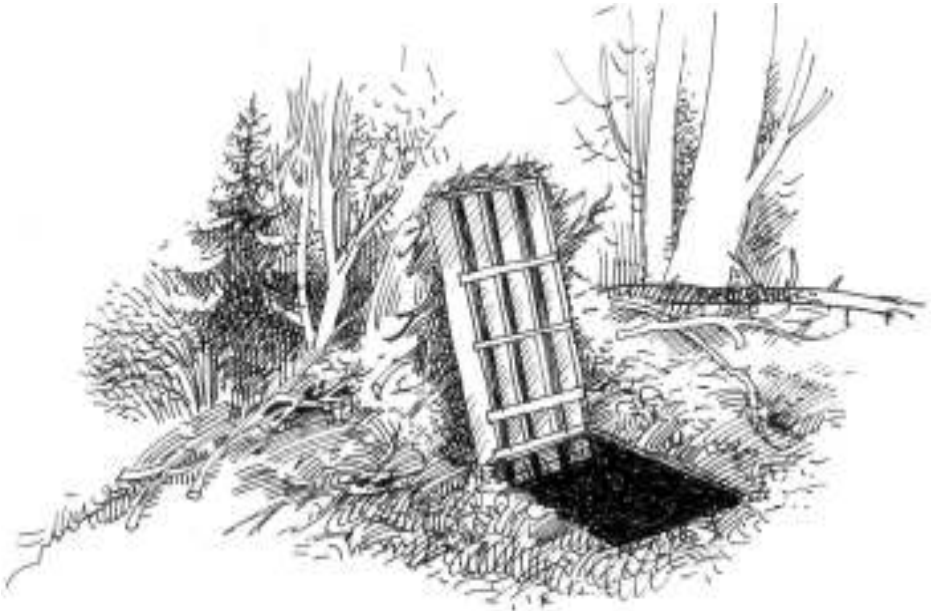
"Ahab, kapsamaa jah..." naeris isegi. Läbi ei lastud, kinni oli, traat oli ees seal."

1992. aastal juhtus raketibaasis õnnetus. Mingi vea tõttu lendas stardiplatvormilt välja kaks raketti, mis õhus põlesid. Üks rakett lendas Käsme lahe kohale ja kukkus vette, teine lendas kõrgema kaarega kaugemale merre. Üks ajateenijast sõdur sai surma ja kaks vigastada. (Freyberg 1997)

Metsavendade punkrid

Punaarmee jõudis siiakanti 20. septembri paiku 1944. aastal. Metsa läksid varju need inimesed, kellel oli nõukogude võimu poolt vaadates halb märk küljes, osa oli olnud omakaitstes, osa rannavalves. Vergi kooli matemaatikaõpetaja Otto Väinsalu olevat metsa läinud seepärast, et üks õpilane oli kooli seinal rippuval Stalini portreel silmad peast torkinud. (Laik 2004)

Sagadi Metsanurga külas oli metsavendadel kaks punkrit. Üks grupp inimesi varjas ennast Kõne talu metsas, teine mõni kilomeeter eemal Teivasmetsa punkris. Käidi taludes töööl, et endale elatist



teenida. Põhiliselt ööbiti punkris, et mitte külaelanikele pahandust kaela tuua. (Laik 2004)

1945. aasta 9. juuli varahommikul korraldati metsavendadele haarang. Kevadel hakanud Kaugemetsa ümbruses varjama end üks vööram mees, Laviku veski mölder. Hiljem saanud ta paariliseks ühe väikese punkri mehele. Uustulnuk käis läbi ka teiste punkrite metsavendadega ning teatas kord, et tulemas on tema sünnipäev ning ta tahtvat seda kõigiga koos tähistada. Tegemist oli aga reetmisega – viinauimas punkris magavad metsavennad olid vene sõduritele kerge saak. Vastupanu olevat osutanud vaid ainus Kone punkris olnud naine Lonny Vaarmets. (Jallai 2003)

Metsavendi ründasid julgeoleku töötajad ja Vergi piirivalvurid, kes olid kohale tulnud mitme suure veoautoga. Punkrite asukohad piirati ümber. Sõjaväelasi oli nii palju, et lahing lõppes lühikese ajaga. Laibad kallati bensiiniga üle ja põletati. (Laik 2004)

Kone punkris hukkusid:

Friedrich Leemet Konest

Lonny Vaarmets Lobilt

Teodor Kamarik Lahest

Otto Väinsalu Koolimäelt

Ervin Teerand Pedassaarest

Artur Kaljurand Seljakult

Eerik Luus Võsult

Teivasmetsa punkris hukkus samal hommikul Ülo Saaring Võsult. Teised Teivasmetsa punkri metsavennad Ülo Liikane ja Juhan Sinisoo olid külas. Ülo Liikane tulnud järgmisel hommikul pahaaimamatult punkri juurde kuid märkas viimasel hetkel püssiga pikali maas varitsevat vene sõdurit ning pääses põgenema. (Laik 2004)

1994. aastal maeti hukkunud metsavendade säilmed ümber Esku kalmistule ning avati mälestusmärk. 15. juulil 1990. aastal avati mälestusmärk ka Kone punkri kohal. 1991. aastal Vilniuse Verisel pühapäeval lasti Kone mälestusmärk õhku, kuid taastati hiljem endisel kujul. Punkri kõrval olnud teeristi tuntakse nüüd Punkriristi nime all. (Laik 2004)

1940. aastate alguses sai Sagadi kandis kurikuulsaks kohalik mees Johannes Piip. Tuntud oli tema suur vimm „punaste” vastu. Piip ei olnud metsavend ega varjanud ennast. Saksa okupatsioonaja algusest peale alustas ta püss seljas aktiivset kättemaksu ja viis läbi omakohut, ilma et keegi oleks julgenud või suutnud teda takistada. Rahvasuu väitel olevat Juhan Piip tapnud 49 inimest enne kui ta sõja lõpupoole ennast maha lasi.

Esku kiriku köster Gustav Weinmann kirjutab 18. oktoobril 1947. aastal:

„Augusti kuul 1941. a laskis Juhanes Piip palju inimesi maha, kes wene kommunistide poole hoidsivad. Nende seas ka Määkõrtsi Prits ja Liis Naumannid ja mattis nad Nurkaaugule kartuhvli auku. Olivad seal. Tütar laskis puusärgid teha selsamal sügisel, wististi nowembri kuul. Kartuhli august wõeti Naumannide surnukehad välja ja toodi Eskule, maeti maha neljandasse surnuaeda, taba otsa, aia äärde Heinrich Killi kõrvale. Heinrich Killi laskis Job. Piip maha Mardi Toma õues 10. august 1941...”

Väike-Lauli elanik Agnes Reinsalu jutustab oma kohtumisest Piibuga :

„Ja siis see Piip üks laupäeva õhtu tuli meile. Üks selline suvine laupäeva õhtu oli. Ja hüüdis, et “Anton (isa nimi), tule välja!” Nob eks me siis jäime tuppa värisema, et nüüd ei tea millal pauk käib. Aga ei käändki pauku. Meil vend oli sõjaväelane, ei tea miks ta arvas, et tema toob padrunid. Siis oli käind käisimas, et anna padruneid.

Pärandkultuuri tuleb hoida ja väärtustada nii riigimetsas kui eramaal

Oandu ümbruse metsades ja avamaastikus leiduv pärandkultuur on oma olemuselt väga mitmekülgne ja sugugi mitte kõik väärtuslik ei pärine ainult nn talupojakultuurist. Ka sõdade perioodist ja nõukogude ajast jäänud pärandkultuuri objektid on seotud meie ajaloo ja pärandkultuuri ja rahvapärimust tekib juurde ka tänapäeval – niikaua kui inimesed siin oma igapäevast elu elavad ja tööd teevad. Küll on aga nõukogudeaegset ja uuema aja „pärandit“ raskem väärtustada.

Oluline on mitmekesisus. Mida vanem seda väärtuslikum – varasemast ajast tuleks säilitada võimalikult palju ning hilisematest perioodidest valida välja eripärasemad, huvitavamad, piirkonda või tegevusala iseloomustavad objektid. Samas ei saa kõike range kaitse alla võtta ja pärandmaastikku reservaadiks kuulutada.

Mida teha, et meie esivanemate tööde ja tegemiste jäljed maastikul ei jääks ette tänapäevastele töödele ja tegemistele?

Sellele saab igäüks kaasa aidata õppides tundma koduümbruse ajalugu; otsides ka oma maal leiduvaid esivanemate tööde ja tegemiste jälgi ning neid väärtustades. Alati ei pea uut luues vana hävitama. Teadlik maaomanik saab tööd korraldada ka nii, et pärandkultuur alles jääb. See annab lisaväärtuse tema maale ning lisab väärikust talle endale.



RMK on riigimetsamaal hakanud pärandkultuuri objekte üles otsima ja kirja panema. Kuna pärandkultuuri hoidmine põhineb omanikuhoiul ja seejuures on põhirõhk inimeste teavitamisel, oleme pärandkultuuri objekte sidunud loodus- ja õpperadadega ning nii mõneski RMK looduskeskuses saavad õpilased osaleda ka metsanduse ajalugu tutvustavates õppeprogrammides.

Oandul vanas Sagadi metskonna hoones on alates 2008. aastast avatud looduskeskus, kus peamiseks programmide ja ürituste teemaks ongi just pärandkultuur. Infot looduskeskuste külastamise kohta saab Interneti leheküljelt www.rmk.ee.

Meie metsade pärandkultuur on väärtuslik ja mitmekesine, hoiame seda ka järeltulevatele põlvedele!

Kasutatud allikad:

- Daniel, O. 1927. Metsakasvatus II. K./Ü: „Loodus”. Tartu Eesti riigimetsad ja nende majandamine 1918-1998. 1998. Etverk, I. (toim.). Tallinn
- Eesti metsanduse aastaraamat VI. 1932. Veermets, K. (toim.). Akadeemiline Metsaselts. Tartu
- Etverk, I. 2002. 20. sajand Eesti metsades. Eesti Metsaselts.
- Freyberg, J. 1997. Lobi küla Lobineemel. Lobi
- Jallai, O. 2003. Tallatud radu ja käidud teid. Valga
- Laik, A. 2004. 9. juulil 1945. a Eesti vabaduse eest hukkunud võitlejate Kone lahing. Käsikiri
- Margus, M. 1993. Metsateadlane Leonhard Obet. Käsikiri Sagadi metsamuuseumis
- Meikar, T. 1996. Metsamajandus Sagadi mõisas. Eesti Mets nr. 5-7
- Metsandusliku uurimistöö minevik ja tänapäev. 2002. Meikar, T., Tamm, Ü. (toim.). Akadeemilise Metsaseltsi toimetised XVIII. EPMÜ Metsanduslik Uurimisinstituut. Tartu
- Metsanduslikud uurimused I. 1939. Kohh, E. (toim.).Tartu Ülikooli Metsanduslik Uurimisinstituut. Tartu
- Neljandik, T. 1998. Oandu loodusmetsa rada. Lahemaa rahvuspark. Sagadi metskond
- Nõmmealade taasmetsastamise ja nõmmemetsade majandamise küsimusi. 1958. Tartu.
- Reintal, P. 2001. Vaatamisväärted Sagadi mõisa kaugem ümbrus. Käsikiri Sagadi metsamuuseumis
- Rõigas, P. 1938. Uurimusi ja tähelepanekuid Sagadi metskonna iseseisvuseaegseis männikultuures. Tartu Ülikool. Diplomitöö
- Sandberg, G. Mineviku mälestusi Haljala kihelkonnast vanemast ajast kuni Teise Maailmasõjani. Käsikiri Sagadi metsamuuseumis
- Tarvel, E. 1983. Lahemaa ajalugu. Eesti Raamat. Tallinn
- Tarvel, E., Kurepalu, A. 1996. Altja. Lahemaa Rahvuspark
- Tenimäe, P. Viru ranna laevanduse areng. Käsikiri
- Veispak, T. 2005. Richard Uutmaa. Sada aastat sünnist. Virumaa Teataja. 22.10.2005
- Weinmann, K. Esku kroonika. Käsikiri Lahemaa Rahvuspargi arhiivis

Tekstis viidatud arhiivimaterjalid:

- Eesti Ajalooarhiiv (EAA)
- Eesti Kirjandusmuuseumi Rahvaluule Arhiiv (EKM ERA)
- Eesti Riigiarhiiv (ERA)
- Lääne-Viru Maa-arhiiv (Rakvere RRA)